

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2008 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2009

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2008

1

Vilnius 2009

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2008

1

Vilnius 2009

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2009
© Straipsnių autoriai, 2009

EDUARDAS BRUSOKAS, LIUDAS GLEMŽA

VILNIAUS SAVIVALDOS STRUKTŪRA IR ORGANIZACIJA PO KETVERIŲ METŲ SEIMO MIESTŲ REFORMOS (1792, 1794 M.)

Ivadas. Ligi šiol historiografijoje neakcentuotas ryšys tarp Ketverių metų seimo miestų reformų ir miestų padėties 1794 m. sukilimo laikotarpiu. Miestų istorijos tyrimuose ir bendruose miestų istorijos darbuose¹ galima apčiuopti sąsajas, tačiau trūksta akcentų, aiškiau apibrėžiančių situaciją. Didžiojoje dalyje 1794 m. sukilimui skirtų monografių ir straipsnių pastebimas kur kas didesnis dėmesys karinėms kampanijoms, karinių vienetų organizacijai ir sukilimo vadovybei, o gerokai kuklesnis, arba jo visai nėra, – valstybinei administracijai bei miestų savivaldai². Tiesa, lenkiškoje historiogra-

¹ E. R i m š a, *Vilniaus savivalda ir pirmasis miesto administracinis padalinimas XVIII a. pabaigoje, Vilniaus savivaldai 610 metų: mokslinės konferencijos pranešimų tezės*, Vilnius, 1997, p. 10–12; E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999, p. 603–608; J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija*, Vilnius, 1968. Didieji arba privilegijuotieji miestai, prie kurių, be abejonės, priskiriamas ir Vilnius, išsaugojo magdeburgines teises po 1776 m. reformos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Didieji miestai išlaikė savivaldos tradicijas, jiems savivalda nebuvo panaikinta po Ketverių metų seimo reformų, todėl aiškinantis situaciją jų viduje 1792–1794 m. darosi aiškesnė padėtis ir visuose LDK miestuose 1794 m. sukilimo laikotarpiu. Pavienių mažųjų miestų (t. y. neturėjusių savivaldos iki 1791 m.) savivaldos veikla 1791–1792 m. ir jos trumpas atkūrimas 1794 m. sukilimo laikotarpiu neparodo įvykių visumos. Lieka neaišku, pagal kokius įstatymus 1794 m. buvo atkurta savivalda. Neaišku, ar savivalda buvo atkurta spontaniškai ar remiantis įstatymais. Be to, tiriant mažuosius miestus, dažniausiai disponuojama fragmentiška medžiaga, todėl dar sudėtingiau aiškintis miestų savivaldų struktūrą ir organizaciją, pagaliau tokie uždaviniai ir nebuvo keliami. Mažųjų Lietuvos miestų veiklą 1794 m. sukilimo laikotarpiu bendresnio pobūdžio miestų istorijose tyrinėjo Zigmantas Kiaupa: Z. Kiaupa, *Reformų metas Šiauliuose 1765–1795, Šiaulių miesto istorija (iki 1940 metų)*, Šiauliai, 1991; Z. Kiaupa, *Telšiai XVIII amžiaus pabaigoje, Telšiai*, Vilnius, 1994; Z. Kiaupa, *Palanga XVIII a. ginčų, reformų ir kovų sukuryje, Palangos istorija*, Klaipėda, 1999.

² Plg. B. Szyndler, *Powstanie kosciuszkowski 1794*, Warszawa, 1994. Daugiau dėmesio sutelkę į militarines problemas, padėtį Vilniuje sukilimo laikotarpiu tyrė: D. Blažytė, *Vilniaus magistratas T. Kosciuškos sukilimo metais, Vilniaus savivaldai 610 metų...*, p. 13–14; E. Brusokas, *Vilniaus tautinė gvardija*

fijoje yra kelios monografijos ir straipsniai, skirti didiesiems miestams 1794 m. sukilimo laikotarpiu³, tačiau ir juose miestų savivaldos struktūros ir organizacijos klausimai plačiau nenagrinėjami.

Remdamiesi to laikotarpio valstybiniais įstatymais ir archyvine medžiaga – Vilniaus miesto savivaldos institucijų dokumentais – aiškinsimės pokyčius, vykusius paskutiniaisiais Abiejų Tautų Respublikos egzistavimo metais. Straipsnio objektu pasirinkta Vilniaus miesto savivalda ir jos struktūros bei organizacijos kaita 1792–1794 m. Tyrimo pagrindą sudaro Lietuvos valstybės istorijos archyve, Mokslų akademijos bibliotekoje, Vilniaus universiteto bibliotekoje ir Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugoma Vilniaus magistrato medžiaga – aktų bei protokolų knygos⁴, taip pat remtasi centrinių institucijų dokumentais, saugomais Varšuvos Vyriausiam senų

1794 m. sukilime, *Vilniaus dailės akademijos darbai*, Nr. 32: *Laurynas Gucevičius ir jo epocha*, Vilnius, 2004, p. 47–52; E. Brusokas, Už vientisą ir laisvą Respubliką: Vilniaus miestiečiai 1794 metų sukilime, *Darbai ir dienos*, Nr. 37, p. 149–179; E. Brusokas, Gynybinių ir kitų svarbių sukilėliams objektų statybos Vilniuje 1794 m., *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: miesto erdvė*, Kaunas, 2007, p. 84–93; W. Majewski, Obrona Wilna 19–20 lipca 1794, *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, t. 2, Warszawa, 1996, s. 26–52; W. Majewski, Upadek Wilna 11–12 sierpnia, ten pat, p. 85–103; H. Mościcki, *General Jasiński i powstanie kościuszkowskie*, Warszawa, 1917; W. Zajewski, Wilno w rewolucji 1794 roku, 200 rocznica powstania kościuszkowskiego, Katowice, 1994; W. Zajewski, Bitwy o Wilno w Insurekcji 1794 roku, *Insurekcja Kościuszkowska w dziejach i tradycji*, 2004, Warszawa, s. 63–70.

³ T. Kupczyński, *Kraków w powstaniu kościuszkowskim*, Kraków, 1912; A. Zahorski, *Warszawa w powstaniu kościuszkowskim*, Warszawa, 1967; A. Woltanowski, Grodno w powstaniu kościuszkowskim, *Grodno w XVIII wieku. Miasto i ludność*, Białystok, 1997, s. 29–41.

⁴ Čia paminėsime svarbiausias (bet ne visas) išlikusias Vilniaus savivaldos knygas, vestas po 1792 m. balandžio mėnesio rinkimų ir 1794 m. sukilimo metu, taip pat rinkimų į savivaldą dokumentus. Tai buvo naujos knygos. Prieš tai buvusias Vilniaus savivaldos knygas nustota vesti, jos vėl buvo pradėtos pildyti LDK Generalinės konfederacijos nutarimu 1792 m. (plg. *Lietuvos valstybinis istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. SA 5302, l. 95a; b. 5294, l. 103a). Nežinomos Vilniaus miesto 3-iojo rajono knygos. **Vilniaus magistrato**: 1792 m. balandžio 16 – birželio 8 d., 1794 m. gegužės 1–9 d. Vilniaus magistrato protokolų knyga, ten pat, f. 1199, a. 1, b. 8; 1794 m. gegužės 1 – birželio 19 d. Vilniaus magistrato posėdžių protokolai, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraštyno skyrius* (toliau – *LMAB RS*), f. 9-133; 1794 m. birželio 28 – rugpjūčio 7 d. Vilniaus magistrato posėdžių protokolai, ten pat, f. 9-107. **1-ojo rajono**: 1792 m. balandžio–birželio mėn. Vilniaus miesto 1-ojo rajono aktų knyga, *LVIA*, f. SA, b. 5148; 1792 m. birželio–gruodžio mėn. Vilniaus miesto 1-ojo rajono teismo įrašų knyga, ten pat, b. 5262; 1792 m. birželio 1–13 d. Vilniaus miesto 1-ojo rajono pirmos instancijos teismo knyga, ten pat, b. 5177; **2-ojo rajono**: 1792 m. balandžio–gegužės mėn. Vilniaus miesto 2-ojo rajono teismo įrašų knyga, ten pat, b. 5264; 1792 m. gegužės–birželio, 1794 m. gegužės–rugpjūčio Vilniaus miesto 2-ojo rajono teismo įrašų knyga, ten pat, b. 5320; 1792 m. gegužės–birželio mėn. Vilniaus miesto 2-ojo rajono teismo įrašų knyga, ten pat, b. 5168; 1792 m. balandžio 19 – gegužės 18 d. Vilniaus miesto 2-ojo rajono aktų knyga, ten pat, f. 5149; 1792 m. gegužės 22 – birželio 7 d., 1794 m. gegužės mėn. Vilniaus miesto 2-ojo rajono aktų knyga, ten pat, b. 5151; **Rinkimų dokumentai**: 1792 m. balandžio 7–13 d. Vilniaus miesto 1-ojo rajono pareigūnų ir magistrato rinkikų rinkimo dokumentai, ten pat, b. 5355, l. 558–564; 1792 m. balandžio 7–13 d. Vilniaus miesto 2-ojo rajono pareigūnų ir magistrato rinkikų rinkimo dokumentai, ten pat, b. 5270, l. 2–5a; 1792 m. balandžio 7–13 d. Vilniaus miesto 3-iojo rajono pareigūnų ir magistrato rinkikų rinkimo dokumentai, ten pat, b. 4236, l. 1723–1726.

jų aktų archyve (*Archiwum główne akt dawnych*) ir Nacionalinėje bibliotekoje (*Biblioteka Narodowa*).

Įvadinėje dalyje didesnę dėmesį norėtusi atkreipti kaip tik į įstatymus miestams. Lietuvos istoriografijoje aprašant Ketverių metų seimo reformas didžiausias dėmesys dažniausiai sutelkiamas į 1791 m. balandžio 18 d. Miestų įstatymą, kuris pradėjo permainas Lietuvos miestuose. Tačiau įgyvendinant reformas labai svarbūs buvo ir kiti įstatymai. 1791 m. birželio 27 d. seimas priėmė „Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laisvų miestų vidaus organizacijos įstatymą“⁵ (toliau vadinsime Miestų vidaus organizacijos įstatymu). Šis įstatymas aiškiai apibrėžė miestų vidaus tvarką: nustatė rinkimų procedūrą, miestų valdžios struktūrą, savivaldos pareigūnų funkcijas ir apeliacinių teismų pagrindą suformavo miestų apygardas, nustatė miestų magistratų apygardų susirinkimų, apeliacinių teisėjų bei atstovo į seimą rinkimų datas (pagal įstatymą rinkimai į miestų savivaldas turėjo vykti kas dveji metai balandžio 7–14 d.). Kitaip, nei anksčiau, kai remtasi privilegijomis, buvo nustatytas visiems miestams (atsižvelgiant į jų dydį) vienodas pareigūnų skaičius, viena rinkimų į savivaldas data, nustatytas deputatų skaičius apygardų susirinkimuose ir t. t. Taip pat labai svarbus buvo 1791 m. spalio 3 d. įstatymas miestams, pavadintas „Miestų ir asesorių teismų įstatymu“⁶. Jame buvo apibrėžta visų miestų teismų sistema ir struktūra, papildytas savivaldos pareigūnų sąrašas ir apibrėžtos šių pareigybių funkcijos.

Vilniaus miesto savivaldos reforma Ketverių metų seimo laikotarpiu

Miestų vidaus organizacijos įstatymo projektas buvo rengiamas dalyvaujant miestiečių delegatams. Šiuose svarstymuose Vilniui atstovavo Varšuvos miesto suolininkas Antonis Pranciškus Tykielas (Antoni Franciszek Tykiel), 1790 m. įgijęs ir Vilniaus miesto pilietybę⁷. Jau tada magistratas visų trijų Vilniaus „miesto luomų“ vardu nusprendė pranešti A. P. Tykieliui, kad remia projektą, pagal kurį magistrato pareigūnai turi būti renkami ne iki gyvos galvos, bet laikinai – dvejiems metams, – kaip nurodyta 1791 m. balandžio 18 d. Miestų įstatyme⁸. Nepaisant to, to paties posėdžio metu magistratas, remdamasis sena tvarka, į mirusio Leonardo Paškievičiaus (Leonard Paszkiewicz) vietą burmistru išrinko magistrato narį Antaną Lachovičių (Antoni Lachowicz)⁹. Šis įvykis sukėlė miestiečių pasipriešinimą. Protestuodami prieš senąją

⁵ 1791 06 27 Urządzenie wewnętrzne miast wolnych Rzeczypospolitej w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim, *Volumina legum* (toliau – VL), t. 9, Kraków, 1889, s. 291–297.

⁶ 1791 10 03 Urządzenie sądów miejskich i asesorii, ten pat, p. 301–313.

⁷ L. Glemža, Socialinių grupių susidūrimai LDK miestuose, *Darbai ir dienos*, Nr. 28, Kaunas, 2001, p. 38–39.

⁸ Z archiwum wileńskiej izby kupieckiej. Korespondencja z r. 1791 wileńskiej izby kupieckiej z jej delegatem na sejm A. F. Tyklem, opr. W. Studnicki, *Przegląd historyczny*, t. 11, Warszawa, 1910, s. 117.

⁹ 1791 m. birželio 9 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 5, b. 66, Nr. 3402, l. 19–20.

rinkimų tvarką, Vilniaus pirkliai ir miesto bendruomenės prisiekusieji liepos 11 d. paskelbė bendrą pareiškimą¹⁰, kuriame aiškino, kad laisvė išsirinkti miesto valdžią yra nurodyta Miestų įstatyme, kuriame aiškinama, kad dalyvauti rinkimuose ir būti išrinkti į savivaldas gali visi į miesto knygą įsirašę ir turintys nekilnojamojo turto miestiečiai¹¹. „Todėl pranešame, – jie rašė, – kad miesto savivalda, t. y. burmistrai, vaitai, tarėjai, suolininkai, raštininkai ir kiti Vilniaus miesto pareigūnai, kiekvienais metais turi būti renkami ne iki gyvos galvos, bet rinkimų keliu, be rangų klasifikacijos, [bet] atsižvelgiant į nuopelnus, ne žiūrint į pavardę, bet iš pagarbos gabumams kiekvieno mums lygaus piliečio. Remdamiesi ir sekdami aukščiau minėtu įstatymu, protestuojame ir kuo iškilmingiausiai pasisakome prieš kiekvieną suformuluotą projektą, kuris remtųsi tiek asmenų klasifikacija, tiek iki gyvos galvos arba keliolikai metų [magistrato pareigūnų] rinkimais.“¹²

Nauja Vilniaus, kaip ir kitų LDK miestų, savivaldos struktūra turėjo atsirasti tik po 1792 m. balandžio mėnesio įstatyme numatytų savivaldos rinkimų. Tačiau šiam įvykiui buvo rengiamasi jau nuo Miestų įstatymo paskelbimo. Akivaizdu, kad pats Miestų įstatymo įsigaliojimas skatino naujuosius miestiečius ir bajorus įsirašyti į miesto knygas. Miesto piliečių skaičius augo prieš rinkimus į 1791 m. rugpjūčio 10 d. įvykusį Vilniaus apygardos miestų delegatų suvažiavimą, kuriame miestų delegatai išrinko Vilniaus apygardos apeliacinio teismo pareigūnus ir apygardos atstovą į seimą. Toks pat suaktyvėjimas pastebimas ir prieš 1792 m. balandžio mėnesio rinkimus. Bajorų aktyvumą skatino ir karalius Stanislovas Augustas, po kurio raginimų 1791 m. rugsėjo 7 d. į Vilniaus miesto knygą įsirašė LDK konfederacijos maršalas Kazimieras Nestoras Sapiega, o 1792 m. balandžio 16 d., jau po rinkimų į savivaldą, – LDK kardininkas Mykolas Kleopas Oginskis. Jų pavyzdžiu pasekė daugiau kaip šimtas bajorų, o 1791–1792 m. iš viso Vilniuje prisiekė ir pasižadėjo laikytis Miestų įstatymo iki 300 bajorų¹³.

¹⁰ 1791 m. liepos 11 d. Vilniaus Pirklių rūmų ir miesto bendruomenės pareiškimas prieš seną rinkimų tarką, *LVI A*, f. SA, b. 4235, l. 1405–1408.

¹¹ Plg. 1791 04 18 Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej, *VL*, t. 9, s. 216; 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, vertė ir sudarė E. Raila, Vilnius, 2001, p. 40 (I straipsnio 13 punktas).

¹² *Dla tego urząd miejski to jest burmistrzów, wójtów, radców, ławników, pisarzów, i dalszych officialistów miasta Wilna w każdym roku nie dożywotnie, lecz elective bez klasyfikacji stopniów, [lecz] względu zasług nie z baczności na familie, lecz z szacunku przymiotów zdolności każdego obywatelskiej osoby nam upodobanej obieranemi deklarujemy. Na mocy i powadze powyżej wymienionego prawa jak najuroczyściej oświadczamy dla tego przeciwko każdemu projektowi, bądź na klasyfikacje osób, bądź na dożywotnie albo kilkoletnie obieranie zformowanemu, protestujemy się: 1791 m. liepos 11 d. Vilniaus Pirklių rūmų ir miesto bendruomenės pareiškimas prieš seną rinkimų tarką, *LVI A*, f. SA, b. 4235, l. 1407–1408.*

¹³ L. Glemža, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos požiūris į miestų problemą Ketverių metų seimo laikais (1788–1792), *Lietuvos istorijos metraštis. 2001-1*, Vilnius, 2002, p. 67.

Tą pačią dieną kaip ir Miestų vidaus organizacijos įstatymas pasirodė „Perspėjimo dėl miestų įstatymo vykdymo“¹⁴ įstatymas, kuriame Vilnius laikinai buvo suskirstytas į du rajonus¹⁵. Remiantis šiuo laikinu administraciniu suskirstymu rugpjūčio 1 d. Vilniuje buvo renkami miesto delegatai į Vilniaus apygardos miestų suvažiavimą.

Į savo rankas perėmusiai miestų reformos reikalus Abiejų tautų policijos komisijai reikėjo tikslios informacijos apie miestus: didieji miestai turėjo būti padalyti į rajonus, nes 1792 m. balandį turėjo būti išrinkta nauja miestų valdžia atsižvelgiant į miestų administracinį padalijimą. 1791 m. lapkričio 29 d. pasirodė Policijos komisijos universalas dėl miestų revizijos ir jų padalijimo į rajonus bei skyrius¹⁶. Slaptu balsavimu iš miesto pareigūnų išrinkti revizoriai turėjo surašyti visus namus, gatves, miesto gyventojus: posesorius ir neposesorius, tarp jų ir bajorus, dvasininkus, žydus, kareivius, elgetas, kalinius, todėl sąrašas turėjo būti labai detalus. Vilniaus magistratas gruodžio 14 d. atidavė Policijos komisijos universalą bei prie jo pridėtas schemas į spaustuve¹⁷ ir kreipėsi į visus miesto posesorius, kad šie pristatytų į magistratą savo namų gyventojų sąrašus. Tačiau revizijos protokolo sudarymas užtruko.

1792 m. sausio mėnesį Vilniaus magistratas policijos komisijai pranešė, kad atsiųsti revizinį protokolą laiku nespės, todėl kaip „pirmąjį variantą“ nusiuntė miesto gatvių ir posesorių surašymą, o kadangi jau artėjo naujieji rinkimai į savivaldą, prašė miestą padalyti į 3 rajonus¹⁸. Kovo mėnesį magistratas teisinosi, kad revizorių sudarytas protokolas yra netikslus, todėl prašė dar duoti laiko jį pataisyti¹⁹. 1792 m. balandžio 30 d. Vilniaus magistratas pranešė, kad revizija turėjo būti net kelis kartus pakartota pastebėjus, kad padaryta daug klaidų ir daug žmonių nenorėjo būti įtraukti į revizijos dokumentus (buvusių jurizdikų ir priemiesčių gyventojai), prašė leisti tęsti darbą ir žadėjo jį užbaigti tik birželio pradžioje²⁰. Vilniečių atsiųstą pirmąjį variantą Policijos komisija išbrokavo²¹, o antrojo (t. y. galutinio) išsiųsti vilniečiai greičiausiai nespėjo,

¹⁴ 1791 06 27 Ostrzeżenie względem egzekucji prawa o miastach naszymy dawniej królewskich a teraz wolnych Rzeczypospolitej, *VL*, t. 9, s. 297–298.

¹⁵ Pradžioje Vilniaus miestas buvo administraciškai padalytas į du rajonus – pirmąjį sudarė miestas, apjuostas miesto siena (*w szych murach*), o antrąjį – priemiesčiai, po Miestų įstatymo tapę neatskiriama miesto dalimi: 1791 07 05 Uniwersal do miast Koronnych i W[ielkiego] Ks[ieństwa] L[itewskiego] względem elekcji deputatow, sędziow appellacyjnych, plenipotentow na Sejm, (toliau – *LMAB RS*), f. 273–2668, l. 1; E. Rimša, Vilniaus savivalda ir pirmasis miesto administracinis padalinimas..., p. 11.

¹⁶ 1791 m. lapkričio 29 d. Abiejų tautų policijos komisijos universalas, *Archiwum główne akt dawnych* (toliau – *AGAD*), f. *Archiwum królestwa polskiego* (toliau – *AKP*), b. 149, l. 276–277a.

¹⁷ 1791–1792 m. Vilniaus miesto išlaidų registras, *LVI A*, f. 458, a. 1, b. 329, l. 45a.

¹⁸ 1792 m. sausio mėn. Vilniaus magistrato kreipimasis į Abiejų tautų policijos komisiją, ten pat, f. SA, b. 5317, l. 30.

¹⁹ 1792 m. kovo 5 d. Vilniaus magistrato kreipimasis į Abiejų tautų policijos komisiją, ten pat, l. 32.

²⁰ 1792 m. balandžio 30 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, f. 1199, a. 1, b. 8, l. 16.

²¹ 1792 m. vasario 6 d. Abiejų tautų policijos komisijos posėdžio protokolas, *AGAD AKP*, b. 150, l. 241.

nes jau gegužės mėnesį prasidėjo karas su Rusija. Veikiausiai atsižvelgusi į vilniečių pageidavimus ir gavusi Vilniaus magistrato posesorių sąrašą (pagal 1790 m. iliustraciją posesijų mieste skaičius siekė beveik 1500²²), komisija dar prieš balandžio mėnesio rinkimus miestą padalijo į 3 rajonus²³. Tai galėjo įvykti dar vasario mėnesį, nes kovo pradžioje vilniečiai prašė palikti tokį miesto administracinį padalijimą, kokį jau atlikusi policijos komisija²⁴.

Vyriausybė buvo suinteresuota, kad miestų savivaldose dirbtų didesnę patirtį politinėje ir administracinėje srityje turintys bajorai. Didžiausiuose Respublikos miestuose – Varšuvoje, Krokovoje ir Vilniuje – prezidentus karalius faktiškai paskyrė savo nuožiūra iš visuomenėje gerai žinomų bajorų²⁵, tačiau rinkimai įvyko. A. Tyzenhauzas karaliui pranešė, kad Vilniaus miestiečiai rinkimuose vienbalsiai jį išrinko prezidentu, buvusį Vilniaus pilies teismo raštininką A. Lachnickį – viceprezidentu, o keturis bajorus – tarėjais. Stanislovas Augustas neslėpė savo pasitenkinimo ir rašė A. Tyzenhauzui, kad Vilniaus gyventojai pasielgė teisingai²⁶.

Rinkimai vyko dviem etapais. Balandžio 7 d. atskirose trijose vietose susirinkę rajonų posesoriai išsirinko rajonų valdžią ir po 15 rinkikų – miesto bendruomenės prisiekusiųjų (iš viso 45), kurie balandžio 14 d. visi kartu susirinkę išrinko magistrato pareigūnus. Praėjus dviem dienoms po rinkimų, balandžio 16 d., magistratas, kurį sudarė prezidentas, viceprezidentas ir tarėjai, susirinko į posėdį. Tik antrame posėdyje, balandžio 19 d., prisiekė balandžio 14 d. rinkimuose išrinktas magistrato kasininkas Petras Bilingas (Piotr Biling). Balandžio 21 d. iš trijų kandidatų magistratas išsirinko

²² Pagal 1791 m. spalio 3 d. „Miestų ir asesorių teismų įstatymą“ miestai, kuriuose posesijų skaičius buvo tarp 1000–1500, turėjo būti padalyti į tris rajonus. Pagal 1789 m. iliustraciją Vilniuje buvo 1492 dūmai: *LVIA*, f. SA, b. 3365, l. 2.

²³ Tai rodo 1792 m. balandžio 7–14 d. rinkimų į miestų savivaldas rezultatai: plg. 1792 m. balandžio 30 d. Vilniaus magistrato raportas kancleriui A. Sapiegai dėl rinkimų į miesto savivaldą 1792 m. balandžio 7–14 d., ten pat, f. 1199, a. 1, b. 8, l. 16a–17. Kokiu teritoriniu principu buvo įvykdytas Vilniaus administracinis suskirstymas, iki galo nėra aišku, nes nėra žinomas šias ribas tiksliai apibrėžiantis dokumentas. Iš žinomų dokumentų Vilniaus miesto rajonų ribas bene geriausiai nusako 1794 m. magistrato nurodymas rajonų vaitams užtikrinti miesto vartų sargybą. 1-asis rajonas turėjo saugoti Aušros, Subačiaus ir Rūdininkų vartus, 2-asis rajonas – Trakų, Vilniaus (arba Vilijos), Totorių vartus ir Žaliajį tiltą, 3-iasis rajonas – Pilies ir Spaso vartus: 1794 m. gegužės 8 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, f. 1999, a. 1, b. 8, l. 78. Reikėtų manyti, kad sargybos postai buvo susiję su rajonų teritorijomis. Pvz., 2-ojo rajono kanceliarija įsikūrė prie Trakų vartų pas 2-ojo rajono vaitą Stanislovą Ošviecimskį: ten pat, f. SA, b. 5201, l. 4.

²⁴ 1792 m. kovo 5 d. Vilniaus magistrato kreipimasis į Abiejų tautų policijos komisiją, ten pat, b. 5317, l. 32a.

²⁵ K. Zienkowska, *Slawetni i urodzeni. Ruch polityczny mieszczaństwa w dobie Sejmu Czteroletniego*, Warszawa, 1976, s. 248.

²⁶ 1792 m. balandžio 16 d. A. Tyzenhauzo laiškas Stanislovui Augustui, *Varšuvos nacionalinė biblioteka*, mf. 19179, l. 142; 1792 m. balandžio 25 d. Stanislovo Augusto laiškas A. Tyzenhauzui, ten pat, l. 145; nuorašas: *LVIA*, f. SA, b. 5150, l. 5; Plg. L. Glemža, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos požiūris..., p. 67, 69.

raštininku bajorą Lauryną Ożechovskį (Wawrzyniec Orzechowski), sindiku iš dviejų kandidatų – bajorą Julijų Wojewudzkį (Julian Wojewódzki), regentu iš vieno kandidato – bajorą Luką Trečioką (Lukasz Trzeciak). Balandžio 26 d. buvo išrinkti policijos, fiskalinis, našlių, našlaičių ir beturčių prokuratoriai – ir miesto, ir rajonų²⁷. Minėti pareigūnai neįėjo į miesto tarybą, bet sprendė apibrėžtas užduotis ir atstovavo miesto centrinei valdžiai – magistratui. Balandžio 30 d. visas Vilniaus savivaldos pareigūnų sąrašas buvo išsiųstas LDK kancleriuui Aleksandrui Sapiegai²⁸.

Pagal naujuosius įstatymus Vilniaus vyriausiąjį magistratą arba miesto tarybą (dar kitaip įstatymuose vadinamą policiniu magistratu) sudarė prezidentas, viceprezidentas, devyni tarėjai, raštininkas, kasininkas, regentas, sindikas. Magistratas turėjo savo policijos pareigūnus²⁹: fiskalinį prokuratorių, policijos prokuratorių ir beturčių prokuratorių, o vėliau dar du policijos instigatorius. Policijos pareigūnai prižiūrėjo tvarką mieste, kontroliavo savivaldos pareigūnų darbą, informavo miesto gyventojus apie magistrato nutarimus ir prižiūrėjo, kaip jie vykdomi, dalyvavo teisiniuose procesuose, rūpinosi beturčiais ir našlaičiais.

Trijuose rajonuose vykdomosios valdžios funkcijas savo rankose sutelkė tiesiogiai magistratui pavaldūs vaitai, kurie turėjo ir teisminių galių. Burmistrai, teisėjai ir teisėjų pavaduotojai sudarė pagrindinę miesto teisminę instituciją – *Pirmosios instancijos* teismus, kuriuose galėjo būti svarstomos bylos, kurių ieškinyms neviršijo 300 auksinų (didesnės bylos keliavo į aukštesnius – apeliacinius ir asesorių teismus). Rajono suolininkų pagrindinė užduotis buvo šių teismų darbo ir teismų sprendimų vykdymo priežiūra. Rajonų valdžia taip pat turėjo savo policinius pareigūnus, kurie rajone prižiūrėjo tvarką ir dalyvavo teismų procesuose svarstant policinius reikalus.

Vilniuje miestiečių teises priėmė bajorai vyriausiame magistratė užėmė pagrindines vietas: prezidento, viceprezidento, keturias tarėjų, magistrato raštininko, regento ir sindiko. Kartu su žemesnėmis pakopomis – iš viso apie 30 bajorų gavo pareigas savivaldos struktūroje (iš viso 77 pareigybių kartu su visų rajonų miesto bendruomenės prisiekusiais). Tai reiškė, kad daugiau nei trečdalį (38 %) vietų užėmė bajorai visoje savivaldos struktūroje, ir daugiau nei pusę vietų (8 iš 15) – magistratė. Tik trys tarėjų vietos atiteko seniems Vilniaus savivaldos pareigūnams. Miestiečiams taip pat atstovavo tarėjais tapę: buvusio burmistro Danieliaus Tolokonskio Paškievičiaus

²⁷ 1792 m. balandžio 16–21 d. Vilniaus magistrato posėdžių protokolai, *LVI*A, f. 1199, ap. 1, b. 8, l. 1–1a, 4a–5, 9–9a.

²⁸ 1792 m. balandžio 30 d. Vilniaus magistrato raportas kancleriuui A. Sapiegai dėl rinkimų į miesto savivaldą 1792 m. balandžio 7–14 d., ten pat, l. 16a–17.

²⁹ XVIII a. policijos funkcijos buvo platesnės. Policija rūpinosi ne tik viešąja tvarka ir saugumu, bet ir prižiūrėjo statybas, kelius, kontroliavo ilgio ir svorio matus, produktų kokybę, jų kainas turguose ir parduotuvėse, prižiūrėjo teismų darbą, steigė ligonines, prieglaudas namus, kalėjimus, naujas kapines. Policija turėjo rūpintis sanitarijos, priešgaisriniais reikalais, kontroliuoti karčemas, pirtis, prižiūrėti viešus renginius ir t. t.

(Daniel Tolokonski Paszkiewicz) giminaitis Antonis Tolokonskis Paškievičius (nors į miesto knygas įsirašęs tik reformų metais), buvęs miesto bendruomenės prisiekusysis gydytojas Pranciškus Sondeckis (Franciszek Sądecki) ir magistrato kasininku tapęs Pirklių rūmų narys Petras Bilingas. Dalis buvusių magistrato pareigūnų pasitenkino kuklesnėmis vietomis rajonų savivaldose: burmistras Aleksandras Chmažinskis (Aleksander Chmarzyński) tapo 1-ojo rajono vaitu, tarėjas Anupras Sipko (Onufry Sipko) – 1-ojo rajono burmistru, raštininkas Jokūbas Sidorovičius (Jakub Sidorowicz) – 3-iojo rajono suolininku ir t. t. Absoliuti dauguma buvusių miesto pareigūnų į naująją savi-valdą neperrinkti.

Vilniaus miesto savivaldos veikla 1792 m. balandžio–birželio mėnesiais

Naujasis vyriausias magistratas kreipdavosi į visus miesto piliečius „neiškirdamas kokiais nors titulais [besinaudojančių] sostinės miesto gyventojų“³⁰. Kituose kreipimuose į miesto gyventojus pabrėžiama, kad magistratas kreipiasi į visus gyventojus neiškirdamas jų religinės priklausomybės. Apie miesto piliečių nepaklusnumą naujai miesto valdžiai žinių neturime, nors skundų vyriausybei buvo. Nepaklusnumo pavyzdžių pakankamai žinome iš 1791 m. antros pusės – 1792 m. pradžios. Staigų pasikeitimą, matyt, nulėmė 1792 m. balandžio 7–14 d. rinkimų rezultatai, kai į savivaldą šalia miestiečių buvo išrinkti bajorai. Tikriausiai labai svarbi buvo ir Vyriausybės bei paties karaliaus parama. Juk tie patys miesto pareigūnai Gegužės 3 d. konstitucijos metinių proga surengtų mišių metu Šv. Jono bažnyčioje, pasitelkę miesto įgulos kareivius iš priekinių (t. y. garbingiausių) eilių, išstūmė kilmingus asmenis ir damas³¹. Tai buvo ryškus ir netgi savotiškai įžūlus demonstravimas miesto gyventojams, kas yra valdžia.

Jau po Miestų įstatymo tvarka mieste turėjo rūpintis pats miesto šeimininkas – magistratas. Vis dėlto ženklėnė veikla prasidėjo ne iš karto, tik 1792 m. balandžio mėnesį išrinkus naują savivaldą. Artėjant gegužės 3 d. iškilmėms magistratas gyventojus įspėjo: „kad tą dieną mieste jokie turgūs nevyktų, visos prekyvietės tiek krikščionių, tiek žydų visą dieną būtų uždarytos, jokių perpirkimų, jokių pardavimų nebūtų, galvijų ir kaulių miesto centrinėse gatvėse neišleistų [...] kad šiukšlės ir purvas, esantys prie vienuolynų ir rūmų, būtų išvežti, visi vandens nutekamieji grioviai išvalyti“. Jei kas šiam sprendimui priešintųsi, pareigūnams buvo nurodyta panaudoti karinę jėgą³². Magistratas įsakė iki gegužės 1 d. mieste sutvarkyti gatves, jas išvalyti ir nusausinti, nurodė, kad kiekvienas miesto pilietis susitvarkytų aplink savo namus ir išvežtų

³⁰ 1792 m. balandžio 20 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 3.

³¹ L. Glemža, Socialinių grupių susidūrimai LDK miestuose..., p. 35–36.

³² 1792 m. balandžio 27 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, *LVI*A, f. 1199, ap. 1, b. 8, l. 12–12a.

už miesto šiukšles, o turintiems nuosavus vežimus vežikams nurodė išvežti po vieną vežimą šiukšlių iš Rotušės aikštės. Už miesto sutvarkymą iki švenčių buvo paskirtas atsakingas pareigūnas (tarėjas Jonas Hertelis), o jam į pagalbą – Vilniaus miesto igulos karužas, jei kas nors išdrįstų nepaklusti magistrato nurodymams³³.

Magistrato pareigūnai sutelkė dėmesį į griūvančius pastatus, kuriuos reikėjo skubiai remontuoti. Išsiplėtus miesto ribai, miesto valdžia rūpinosi ir perimtais pastatais. Pvz., deleguotas M. Knakfusas apžiūrėjo ir griūvančios Aukštutinės pilies mūrus (ar jie negresia žmonių saugumui ir gyvybei)³⁴. Didele netvarka mieste pradėjo skūstis ir pareigūnai: Vilniaus ligoninių deputacijos prezidentas Ksaveras Bogušas skundėsi magistratui, kad griūvantis pastatas Vilniaus mieste apgadino jo pravažiuojančią karietą³⁵.

Kadangi skundų dėl pastatų būklės būta nepaprastai daug, apžiūrėti griūvantiems ir pavojų mieste keliantiems pastatams buvo sudaryta speciali komisija (joje taip pat buvo ir tarėjas architektas M. Knakfusas). Gegužės 21 d. komisija pranešė magistratui, kad Vilniaus vaivadijos Civilinės karinės komisijos komisaro Mončinskio mūrinių namą (Subačiaus gatvėje), taip pat Radvilų rūmus (Trakų gatvėje) būtina remontuoti, nes jie pavojingi praeinantiems ir pravažiuojantiems žmonėms. Magistratas įsakė šiuos pastatus „arba tuoj pat nugriauti, arba tuoj pat sutvarkyti“³⁶.

Magistrato dokumentuose atsispindi rūpinimasis ne tik griūvančiais, bet ir naujais pastatais. 1792 m. balandžio 20 d. magistratas nurodė, kad jeigu kas mieste (taip pat ir žydai) norėtų statyti dirbtuves, gamyklas ar kitus pastatus, privalo informuoti miesto valdžią, kurios atstovas apžiūrės vietą, kad statinys neužstotų gatvių, kelių, o tada duos leidimą statyboms³⁷. Į statybas be magistrato leidimo buvo nedelsiant reaguojama, o visos „savavališkos“ statybos stabdomos. Naujoje miesto teritorijoje – prijungtuose priemiesčiuose (sudariusiuose du iš trijų miesto rajonų) magistratas ketino išskirti vietas turgaus aikštėms ir rengėsi gatvių grindimo darbams.

Vilniaus magistratas dalyvavo ir kapinių už miestų perkėlimo akcijai, kurią inicijavo centrinė valdžia. 1792 m. gegužės 1 d. magistratas delegavo savo atstovus susitarti su dvasininkais ir kitų religijų vyresniaisiais, kur būtų galima statyti naujas kapines,

³³ 1792 m. balandžio 20 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 4–4a.

³⁴ 1792 m. balandžio 30 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 15a.

³⁵ 1792 m. balandžio 23 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 7.

³⁶ 1792 m. gegužės 21 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 49. Prieš metus, 1791 m. vasario 26 d., įrstant Radvilų ir Bžostovskių rūmams Trakų gatvėje, kai dėl sienų griūties žuvo žydaitė, įsikišo Civilinė karinė komisija ir liepė Vilniaus magistratui pastatus sutvarkyti, kad jie nebekeltų grėsmės praeiviams, o architektą Lauryną Gucevičių išsiuntė apžiūrėti griuvėsių (ką su jais galima padaryti ir kaip juos sutvirtinti): 1791 m. vasario 26 d. Civilinės karinės komisijos įsakymas Vilniaus magistratui, ten pat, f. SA, b. 5317, l. 16a–17.

³⁷ 1792 m. balandžio 20 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, f. 1199, ap. 1, b. 8, l. 3a–4.

nustatyti, kiek jų reikia, kad būtų galima pradėti laidoti mirusiuosius: iš viso miesto, nieko neišskiriant, *nepriklausomai, kokį išpažintų tikėjimą*³⁸.

Per nepilnus du mėnesius vykdyta tvarkos mieste įvedimo akcija. Jos mastas rodo didelį Vilniaus magistrato susirūpinimą miesto padėtimi, o greitas užduoties sprendimas demonstruoja savivaldos institucijos darbo efektyvumą. Reikia pabrėžti, kad visos prieš tai vykusios akcijos (dažniausiai inicijuotos ir vykdytos ne miesto institucijų) buvo gana pasyvios. Matyt, buvo veiksmingi ne tik grasinimai nepaklūstantiems magistrato sprendimams miesto gyventojams³⁹, bet ir išpėjimai gerai pareigų neatliekantiems savivaldos pareigūnams⁴⁰. Vilniaus magistrato darbą galima apibūdinti kaip itin efektingą ir aktyvų. Darbo efektyvumą turbūt skatino ne tik gerokai stipresnes visuomenines pozicijas užimančių bajorų įsiliejimas į savivaldą, bet ir nauji įstatymai, keitė miesto savivaldos struktūrą bei organizaciją. Jos išplėtė savivaldos funkcijas, teritoriją ir institucijos svarbą miesto gyvenime. Per nepilnus du mėnesius naujoji Vilniaus savivalda perskaičiavo miesto pajamas ir išlaidas, pradėjo aktyvią statybų priežiūrą mieste, grasindama karine egzekucija liepė susitvarkyti savininkams jų apgriuvusius pastatus, organizavo šiukšlių iš miesto išvežimo darbus, į savo rankas perėmė viešųjų renginių priežiūrą, užmezgė ryšius ir koordinavo savo veiksmus su bažnytinėmis institucijomis, naujai sudaryta Vilniaus ligoninių deputacija bei Civilinė karine komisija⁴¹.

Santykis su pastarąja institucija – Civiline karine komisija – 1791–1792 m. rodo Vilniaus miesto savivaldos statuso augimą. Vilniaus vaivadijos Civilinė karinė komisija jau viename pirmųjų universalų išreiškė susirūpinimą miesto tvarka ir magistratui aiškino, kad miesto netvarkymas, šiukšlių ir atliekų pylimas per langus į gatvę „ne tik duoda pagrindą vaidams [tarp miesto gyventojų], bet taip pat pritraukia užkrėstą ir

³⁸ *nikogo z zadnej religini nie excypujac*: 1792 m. gegužės 1 d. Vilniaus vyriausiojo magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 19a–20.

³⁹ Pvz., už tai, kad griūvantys pastatai sužalodavo praeivius, pastatų savininkai sulaukdavo kaltinimų iš prokuratorių: plg. 1792 m. gegužės 22 d. Vilniaus vyriausiojo magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 52.

⁴⁰ 1792 m. gegužės 8 d. Vilniaus magistrato policijos prokuratorius Feliksas Kukielis (Feliks Kukiel) apkaltino miesto gyventojus ir atsakingus pareigūnus, kad 1792 m. gegužės 3 d. iš miesto nebuvo išvežtos šiukšlės, taip pat visų trijų rajonų policijos instigatorius, kad šie nepasirodė tądien kilus gaisrui Misionierių vienuolyne, o Vilniaus apeliacinio teismo teisėją Joną Milerį, – kad rengdamas mieste kaukių balius ėmė didesnį mokesčių iš atėjusių pasilinksinti, nei nustatyta Abiejų tautų policijos komisijos (tris auksinus vietoj dviejų): 1792 m. gegužės 8 d. Vilniaus vyriausiojo magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 23a–24.

⁴¹ Plačiau apie Civilinių karinių komisijų organizaciją, struktūrą ir veiklą: J. Gorzdziejew, *Z dziejow komisji porządkowych Cywilno – wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim*, *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, Rok XLVII, 2002, s. 167–192; J. Gorzdziejew, Civilinės karinės tvarkos komisijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestai Ketverių metų seimo laikotarpiu, *Viešos ir privačios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje*, Vilnius, 2008, p. 253–262.

žmonių sveikatai žalingą orą⁴². Kaip matyti iš dokumento, komisijos funkcija buvo Vilniaus savivaldos darbo kontroliavimas. Po Miestų įstatymo visos Vilniaus vaivadijos bajoriškos institucijos prarado savo buvusią įtaką mieste, be to, pagal 1791 m. balandžio 18 d. Miestų įstatymą Civilinių komisijų komisarų gretas turėjo papildyti miestiečiai. 1791 m. rugpjūčio 4 d. Vilniaus magistratas dar gavo nurodymus iš Civilinės karinės komisijos, kaip reikia mieste laikytis tvarkos ir priešgaisrinių reikalavimų, tačiau per reformų metus komisija tapo ne nurodinėjančia ir įsakinėjančia magistratui, bet bendradarbiaujančia su miesto valdžia institucija. Šis bendradarbiavimas reiškėsi viešosios tvarkos palaikymu, kariuomenės aprūpinimo ir rekrūtų rinkimo klausimų sprendimais. Magistratas įgijo realią valdžią mieste, todėl vidaus reikalus (tvarkos, statybų klausimus, kareivių apgyvendinimo) pradėjo spręsti pats. 1792 m. sausio 25 d. Policijos komisija Civilinei karinei komisijai rašė, kad pagal vėlesnius įstatymus visa valdžia miestuose (ir maisto tiekimas, ir kareivių apgyvendinimas, ir tvarkos mieste palaikymas) yra patikėta miesto pareigūnams, todėl nuo šiol komisija į miesto reikalus nebesikiš⁴³. Laikui bėgant bendradarbiavimas tarp miesto ir vaivadijos vykdomosios valdžios tik stiprėjo. Tai rodo 1792 m. karo pradžia. Baigiantis Ketverių metų seimo laikotarpiui, kai į Respublikos teritoriją įžengė Rusijos kariuomenė, Vilniaus vaivadijos Civilinė karinė komisija susijungė su Vilniaus vyriausioju magistratu ir sudarė vieną policinę instituciją, kuri veikdama išvien turėjo padėti aprūpinti kariuomenę, palaikyti ryšį vaivadijoje, siųsti raportus, pasirengti priešo įsiveržimo atveju kasų, kanceliarijos dokumentų ir archyvų evakuacijai į valstybės gilumą⁴⁴.

Prasidėjus kariniams veiksams LDK teritorijoje Vilniaus magistratas pradėjo nustatinėti maisto produktų kainas, riboti įvažiavimą ir išvažiavimą iš miesto, liepė visiems atvykusiems į miestą asmenims prisistatyti į magistratą apklausai, uždraudė iš miesto išvaryti gyvulius, o pirkliams pardavinėti ginklus⁴⁵. Rusijos kariuomenei artėjant prie Vilniaus, paskutiniame 1792 m. magistrato posėdyje raštininkas L. Ožechovskis ir regentas L. Trečiokas buvo įpareigoti paskubomis supakuoti magistrato archyvą ir kelionei į Abiejų Tautų Respublikos gilumą gavo 1000 auksinų iš magistrato

⁴² *Zważając iż zaniedbania w mieście stołecznym J[ego] k[rólewskiej] m[iloš]ci i przedmieściach onego [...] nie tylko daje okazję klótni, lecz nad to ściągą zaraźliwe i zdrowiu ludzkiemu szkodliwe powietrze: 1790 m. balandžio 28 d. Civilinės karinės komisijos nurodymas Vilniaus magistratui, Lietuvos nacionalinis muziejus, R-9433, l. 1.*

⁴³ 1792 m. sausio 25 d. Abiejų tautų policijos komisijos posėdžio protokolas, *AGAD AKP*, b. 233, l. 14.

⁴⁴ 1792 m. birželio 1 d. Abiejų tautų policijos komisijos posėdžio protokolas, ten pat, b. 152, l. 291.

⁴⁵ 1792 m. gegužės 21 d. magistratas gavo Abiejų tautų policijos komisijos universalą ir remdamasis juo įsakė suimti visus valkataujančius ir neaišku ko į miestą atvykusius žmones. Po dviejų dienų sankcijos dar labiau sugriežtėjo: 1792 m. gegužės 21 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas ir 1792 m. gegužės 23 d. Vilniaus magistrato kreipimasis į miesto piliečius, *LVI A*, f. 1199, ap. 1, b. 8, l. 47–48, 57.

kasos⁴⁶. 1792 m. birželio 19 d. Gardine susirinko atsitraukę Vilniaus miesto savivaldos pareigūnai bajorai – A. Tyzenhauzas, L. Ožechovskis, Julionas Wojewudzki, Juozapas Mejeris, Petras Grozmanis⁴⁷. Jie traukėsi į Lenkijos teritoriją.

Targovicos ir LDK Generalinė konfederacija nutraukė Ketverių metų seimo reformas ir naujosios Vilniaus savivaldos darbą. Konfederacijos gražino miestuose padėtį, kuri buvo prieš 1791–1792 m. reformas. Į privilegijuotųjų miestų savivaldas sugrįžo senieji pareigūnai, dirbę savivaldoje prieš 1792 m. balandžio mėnesio rinkimus. Nors ir neužėmę 1792 m. balandžio–birželio mėnesiais tokių reikšmingų pareigų kaip prieš reformas, senieji pareigūnai taip pat aktyviai rėmė Gardino seime Miestų reformos projektus, kurie iš esmės nesiskyrė nuo Ketverių metų seimo įstatymuose miestams nubrėžto socialinių ir politinių reformų kurso. Bene geriausiai tai iliustruoja magistrato raštininko Jokūbo Sidorovičiaus pavyzdys. Jis, kaip jau minėta, po 1792 m. balandžio mėnesio rinkimų užėmė kuklias 3-iojo rajono suolininko pareigas, tačiau 1792–1793 m. buvo miesto delegatas į Gardino seimą ir aktyvus miestų reformų šalininkas⁴⁸.

Gardino seime priimtas Miestų įstatymas nebuvo toks liberalus mažųjų miestų ir miestelių atžvilgiu, tačiau didiesiems miestams iš esmės buvo paliktos teisės ir laisvės, įgytos 1791–1792 m. Gardino seimo Miestų įstatyme. Išliko ir Ketverių metų seimo nustatyta didžiųjų (arba privilegijuotųjų) miestų savivaldos struktūra, išliko miestų Ketverių metų seimo įvestas didžiųjų miestų padalijimas į rajonus, bajorams, gyvenantiems miestuose, nurodyta mokėti mokesčius į miesto kasą ir paklusti magistratui. Kaip ir Ketverių metų seime suvienodinta miestų vidaus organizacija, rinkimų ir teismų tvarka, magistratų struktūra ir t. t. Vis dėlto būtina pripažinti, kad dėl Gardino seimo priimtų įstatymų miestiečių padėtis visuomenėje gerokai sumenko. Visų pirma buvo sumažintos miestų reikalų atstovavimo seime galimybės – leido LDK ir Karūnos miestams rinkti ir turėti tik po vieną atstovą seime – agentą (iš 1791 m. Miestų įstatyme numatytų 7, vėliau 8 LDK miestų atstovų, liko 1)⁴⁹. Antra, Gardino seimo priimti įstatymai miestiečiams neleido užimti pareigų valstybinės administracijos institucijose⁵⁰. Gardino seimo nutarimams miestuose tik spėjus įsigaliooti⁵¹ prasidėjo 1794 m. sukilimas.

⁴⁶ Į pagalbą jiems buvo paskirti tarėjai Danielius Gotlibas Hertelis ir Antanas Trapas: 1792 m. birželio 8 d. Vilniaus vyriausiojo magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 62–62a.

⁴⁷ 1792 m. birželio 19 d. Lietuvos bajorų pareiškimas, *AGAD*, Zbiór Popielow 87, l. 103–103a.

⁴⁸ L. Gležla, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestai Ketverių metų seimo laikotarpiu*. Daktaro disertacija, VDU biblioteka, Kaunas, 2001, p. 170–171.

⁴⁹ 1793 m. lapkričio 23 d. Miasta wolne Rzeczypospolitej, *VL*, t. 10, s. 197–211.

⁵⁰ P vz., Civilinių komisijų komisaris galėjo būti tik bajoriškos kilmės asmenys: 1793 m. lapkričio 23 d. Urządzenie komisjów porządkowych, ten pat, p. 233.

⁵¹ Pagal Gardino seimo Miestų įstatymą rinkimai į miesto savivaldas turėjo įvykti 1794 m. kovo 1–7 d.: 1793 11 23 Miasta wolne Rzeczypospolitej..., s. 206. Pagal 1793 m. Miestų įstatymą naujai išrinkti

Magistrato organizacija 1794 m. sukilimo metu

Nors pagrindiniai sukilimo Lietuvoje organizatoriai buvo Lietuvos kariuomenės karininkai ir bajorija, rėmusi Ketverių metų reformas, tačiau ir Vilniaus miestiečiai labai aktyviai įsijungė į sukilėlių gretas. Keli šimtai Vilniaus miestiečių priklausė slaptajai organizacijai, vadovaujama Lietuvos kariuomenės Inžinierių korpuso pulkininko Jokūbo Jasinskio. Sukilimo sėkmė be masiško miestiečių palaikymo Vilniuje buvo negalima, nes kelių šimtų Lietuvos kariuomenės karių įgula nebūtų sugebėjusi įveikti daugiau kaip 2000 Rusijos kariuomenės įgulos, esančios Vilniuje, iš kurių daugiau kaip 1000 pateko nelaisvėn po nepaprastai sėkmingos sukilimo pradžios Lietuvos sostinėje naktį iš balandžio 22 į 23 d.⁵²

Kitą dieną (balandžio 24 d.) aprišus kovoms, Vilniaus rotušės aikštėje „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės provincijos piliečių ir laisvojo Vilniaus miesto gyventojų“ vardu iškilmingai buvo paskelbtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sukilimo aktas⁵³. Jame skelbti du svarbiausi dalykai: 1. Sukilimo tikslai – „atkurti pilietines laisves ir lygybę bei siekti naudų ir tikslų, nustatytų 1794 m. kovo 24 dienos Krokuvos aktu.“ 2. Sudaroma atskira Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausybė – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aukščiausioji vyriausybės taryba⁵⁴. Išsakyti sukilimo tikslai atitiko Vilniaus miestiečių ir gyventojų lūkesčius, nes po sukilimo aktu tą pačią dieną pasirašė 2328 asmenys⁵⁵.

Nors magistratas kaip institucija turėjo veikti ir pirmosiomis dienomis po sukilimo, tačiau jo sudėtis bei veiklos teisinis pagrindas nėra visiškai aiškus. Tik po savaitės, gegužės 1 d., Vilniaus miestiečiai savo parašais oficialiai patvirtino atskirą prisijungimo prie sukilimo aktą, kuriame pritarė sukilimo tikslams ir įsipareigojo visiškai paklusti sukurtoms ir ateityje susikursiančioms sukilimo institucijoms⁵⁶. Tą pačią dieną buvo paskelbta, kad magistratas savo veiklą grįs 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos nuostatomis⁵⁷. Tuo pagrindu į magistratą teisėtai sugrįžo tarėjai, išrinkti 1792 m. balandžio mėnesį. Kokio nors atskiro sukilimo valdžios universalso ar raštiško nurodymo Vilniaus, o ir kitų miestų magistratams atnaujinti veiklą ankstesne sudėtimi nebuvo.

pareigūnai kurį laiką dirbo: plg. 1794 m. kovo 15 – balandžio 11 d. Vilniaus miesto 1-ojo rajono teismo įrašų knyga, *LVA*, f. SA, b. 5272.

⁵²Z. Sułek, *Sprzysiężenie Jakuba Jasynskiego*, Warszawa, 1982.

⁵³Стогн. Паўстанне і вайна 1794 года у Літоўскай правінцыі. Дакументы, под ред. Я. Анищанкі, Мінск, 2002, с. 54–55.

⁵⁴Vėliau ji ne kartą keitė pavadinimą (toliau tekste bus vadinama *Lietuvos taryba*).

⁵⁵Стогн. Паўстанне і вайна 1794 года у Літоўскай правінцыі. Дакументы, с. 55; Z. Sułek, *min. veik.*, p. 215.

⁵⁶1794 m. gegužės 1 d. Vilniaus miestiečių priesaika sukilimui, *LMAB RS*, f. 9-133, l. 1–4.

⁵⁷1794 m. gegužės 1 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, *LVA*, f. 1999, ap. 1, b. 8, l. 63.

Tačiau 1794 m. balandžio 27 d. Lietuvos taryba paskelbė atsišaukimą „į pavietus, vaivadijas ir pagrindinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestus“ apie vietinės valdžios organizavimą⁵⁸. Jame nurodyta, kad siekiant užtikrinti Lietuvos tarybos nurodymų vykdymą, pavietų komisarai, rinkti į Civilines karines komisijas (kurios sukilimo metu vadinamos Tvarkomosiomis (*Komisje Porządkowe*)) 1792 m. vasario 14 d. rinkimuose, privalo vėl susiburti ir atnaujinti veiklą. Tai, kad universalas skirtas ir miestams, leidžia manyti, kad Vilniaus magistratas taip pat rėmėsi šiuo dokumentu. Šią prielaidą patvirtintų ir faktas, kad sugrįžę į savo vietas tarėjai savo priesaiką sukilimui patvirtino parašais po tuo pačiu priesaikos tekstu, kuris buvo nurodytas Civilinių karinių komisijų komisarams minėtame universale⁵⁹.

Pirmajame posėdyje dalyvavo tik 6 iš 11 vyriausiojo magistrato narių, rinktų 1792 m. balandį. Trūko viceprezidento ir 4 tarėjų⁶⁰. Tai, kad dalis tarėjų nedalyvavo pirmuosiuose posėdžiuose, galima paaiškinti objektyviomis priežastimis. Pirmiausia, dalis jų ėjo svarbias pareigas ir kitose institucijose. Pavyzdžiui, miesto prezidentas A. Tyzenhauzas, viceprezidentas A. Lachnickis buvo sukilėlių sukurtos aukščiausios sukilėlių valdžios institucijos – Lietuvos tarybos sudėtyje. Pirmasis dar vadovavo Lietuvos tarybos skyriui – Aprūpinimo deputacijai, o antrasis kartu su kitu magistrato tarėju Juozapu Mejeriu dalyvavo Saugumo deputacijos veikloje. Tarėjas Antanas Paškevičius (Antoni Paszkiewicz) tarnavo kariuomenėje, Danielius Hertelis (Daniel Hertel) buvo miręs, miesto kasininkas P. Bilingas darbavosi Iždo deputacijoje⁶¹.

Todėl jau kitą dieną (gegužės 2 d.) magistratas nutarė, kad vietoje J. Mejerio, A. Paškevičiaus ir D. Hertelio laikinai, kol neįvyks kiti rinkimai, numatyti Miestų įstatymo, įtraukti į magistrato sudėtį tris naujus tarėjus: 1792 m. balandį rinktą 1-ojo rajono miesto bendruomenės prisiekusįjį Bazilį Arteckį (Bazili Artecki), 2-ojo rajono burmistrą Stanislovą Ošviecimskį (Stanisław Oświecimski) ir Martyną Bžozievskį (Marcin Brzoziewski). Tą pačią dieną magistrato regentu vietoje 1792 m. rinkto, o prieš metus išvykusio ir nežinia kur esančio L. Trečioko išrinktas Pranciškus Sidaravičius (Franciszek Sidorowicz). Visi naujai išrinktieji prisiekė pagal priesaiką, numatytą 1791 m. spalio 3 d. įstatymu Miestų ir asesorių teismai⁶². Magistrato kasininku vietoje P. Bilingo tapo Fridrichas Heide (Fridrich Heyde)⁶³, kuris kartu ėjo ir tarėjo pareigas. Apie kitus

⁵⁸ Стогн. Паўстанне і вайна 1794 года у Літоўскай правінцыі. Дакументы, с. 69–71.

⁵⁹ Plg. 1794 m. gegužės 1 d. Vilniaus miestiečių priesaika sukilimui, *LMAB RS*, f. 9-133, l. 1; *Стогн. Паўстанне і вайна 1794 года у Літоўскай правінцыі. Дакументы*, с. 70.

⁶⁰ 1794 m. gegužės 1 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, *LVIA*, f. 1999, ap. 1, b. 8, l. 63.

⁶¹ Uniwersal do Woiewodztw i Powiatow Prowincyi Wielkiego Xięstwa Litewskiego i Miast Wolnych. [1794 IV 25], *Gazeta Wolna Warszawska*, nr 5, 1794 05 10, Dodatek, s. 70.

⁶² 1794 m. gegužės 1 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, *LVIA*, f. 1999, ap. 1, b. 8, l. 63.

⁶³ 1794 m. gegužės 7 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 76.

vyriausiojo magistrato pareigūnus (prokuratorius, sindiką, raštininką) žinių nėra visą sukilimo laikotarpį, tad galima daryti prielaidą, kad šių pareigybių išvis atsisakyta.

Labai greitai paaiškėjo, kad net sukomplektavus magistrato tarėjų sudėtį jie nesusitvarko su užgriuvusia darbų ir pareigų našta, todėl jau po savaitės (gegužės 9 d.) magistratas savo paties sprendimu dar kartą pasipildė net 7 naujais nariais (Samuelis Rykas (Samuel Ryk), Ignotas Orlovskis (Ignacy Orłowski), Jonas Chodasevičius (Jan Chodasewicz), Petras Šulcas (Piotr Szulc), Friderikas Jansonas (Fryderik Janson), Vincentas Viežbickis (Wincenty Wierzbicki), Karolis Švarcas (Karol Szwarc)) ir antru regentu Feliksu Kukeliu (Felix Kukiel)⁶⁴. Iš pastarųjų, atrodo, tik J. Chodasevičius ir F. Kukelis buvo gavę kiek svarbesnes pareigas 1792 m. balandžio rinkimuose. Pirmasis buvo išrinktas 3-iojo rajono suolininku, o antrasis – Policijos prokuratoriumi. Naujai išrinkti tarėjai prisiekė pagal priesaiką, numatytą Miestų vidaus organizacijos įstatyme⁶⁵.

Negausūs išlikę šaltiniai leidžia teigti, kad į savo pareigas sugrįžo ne tik aukščiausi magistrato pareigūnai, bet ir kiti savivaldos atstovai, kaip to iš rajonų reikalavo vyriausias magistratas⁶⁶. Visuose trijuose Vilniaus rajonuose vaitai ir burmistrai buvo tie patys⁶⁷, o kiti rajonų pareigūnai, išrinkti 1792 m. balandžio mėnesį, sudarė daugumą tarp teisėjų ir suolininkų (žr. lentelę „2-ojo Vilniaus rajono pareigūnai 1794 m. sukilimo metu (gegužės 1 – rugpjūčio 11 d.)“).

Siekiant geriau užtikrinti tvarką atskirose Vilniaus dalyse ir palengvinti kitų „policinių“ funkcijų vykdymą, rajonų pareigūnams buvo leista išrinkti po 4, o jei reikia, ir daugiau rajonų prižiūrėtojų (*dozorcy*)⁶⁸. Rajonų burmistrai, vaitai, teisėjai privalėjo rinkti mokesčius, surašinėti rajonų gyventojus, jų turimus arklius ir vežimus, organizuoti belaisvių sargybą ir patruliavimą mieste, kontroliuoti atvykstančius ir išvykstančius į miestą, skirti žmones darbams prie miesto gynybinių įtvirtinimų, iškilus pavojui ne tik paraginti rajonų gyventojus ginti miestą, bet ir patiems asmeniškai toje gynyboje dalyvauti ir t. t.⁶⁹

Gegužės mėnesio antroje pusėje Vilniaus savivaldos institucijos patyrė transformaciją. Vykstant kariniams veiksams magistrato veikla vis dėlto daugiau buvo nukreipta ne į miesto vidaus problemų sprendimą, bet įvairius kariuomenės aprūpinimo klausimus (pašarų ir maisto transportavimas, sandėliavimas, ginklų gamyba ir t. t.),

⁶⁴ 1794 m. gegužės 9 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 81.

⁶⁵ Ten pat, l. 81.

⁶⁶ 1794 m. gegužės 6 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 73.

⁶⁷ 1794 m. liepos 2 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolai, *LMAB RS*, f. 9-107, l. 13, 14.

⁶⁸ Miestų rajonų dalijimas į skyrius (*dozory*) buvo numatytas 1791 m. įstatymuose, pavietuose ši sistema buvo įvesta dar 1792 m. gegužę; plg. 1792 m. gegužės 8 d. Abiejų tautų policijos komisijos posėdžio protokolas, *AGAD AKP*, b. 152, l. 56–68.

⁶⁹ 1794 m. liepos 2 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, *LMAB RS*, f. 9-107, l. 16.

kurie iš esmės buvo Vilniaus vaivadijos Civilinės karinės komisijos kompetencijoje. Turbūt siekiant užtikrinti, kad tarp dviejų institucijų nekiltų nesusipratimų ir neaiškumų, Civilinė karinė komisija ir magistratas sprendė iškilusias problemas bendrai⁷⁰. Tai nebuvo pirmas atvejis, kai magistratas ir Civilinė karinė komisija apjungė savo jėgas ekstremalioomis sąlygomis. Pirmą kartą, kaip jau buvo minėta, tai įvyko 1792 m. karo su Rusija metu.

Dar tik prasidėjus sukilimui Civilinės karinės komisijos buvo numatytos kaip vienos svarbiausių vykdomosios valdžios institucijų ir joms nurodyta vykdyti daugelį funkcijų⁷¹. Į jas, kaip minėta anksčiau, turėjo sugrįžti komisarai, rinkti 1792 m. vasario 16 d. rinkimuose, tačiau nemaža dalis buvusių komisijų narių dėl įvairių priežasčių negalėjo sugrįžti į savo pareigas, todėl daugelis komisijų savarankiškai papildydavo komisijų sudėtį ar net labai padidindavo komisarų skaičių, kaip pavyzdžiui, darė Gardino Civilinė karinė komisija⁷², ar kaip Vilniaus komisija, veikianti kartu su magistratu. Siekdamas suvienodinti ir naujai apibrėžti Civilinių karinių komisijų veiklą visoje Abiejų Tautų Respublikoje T. Kosciuška gegužės 30 d. išleido nurodymą pertvarkyti Civilines karines komisijas Lenkijoje ir Lietuvoje⁷³. Komisijose padidintas komisarų skaičius iki 21 asmens, iš kurių po 8 vietas turėjo užimti miestų atstovai ir bajorai, o likusios 5 vietos buvo skirtos dvasininkams. Civilinės karinės komisijos buvo suskirstytos į skyrius su gana aiškiai apibrėžta kompetencija ir veiklos kryptimis. Naująją Vilniaus Civilinės karinės komisijos sudėtį LDK Centrinė deputacija patvirtino birželio 18 d. ir nurodė jai pradėti darbą ne vėliau kaip per savaitę. Visos 8 vaivadijos miestiečiams skirtos vietos buvo suteiktos Vilniaus atstovams⁷⁴.

Po to, kai Vilniaus vaivadijos Civilinė karinė komisija pradėjo posėdžius nauja sudėtimi, į magistratą kreipėsi (birželio 27 d.) Tvarkos skyriaus prie Centrinės LDK deputacijos pirmininkas A. Tyzenhauzas, nurodydamas vėl susirinkti „piliečius, rinktus remiantis laisvojo Varšuvos seimo konstitucijos nuostatomis“ ir pradėti atskirus posėdžius, kadangi jiems nevykstant „vilkinamas vyresnybės nurodymų vykdymas“⁷⁵.

Jau kitą dieną magistratas susirinko senąja (rinkta 1792 m. balandį) sudėtimi. Trūko tik miesto prezidento A. Tyzenhauzo ir jau minėtų tarėjų A. Paškevičiaus ir D. Hertelio. Po ilgokos pertraukos atnaujinus atskirus posėdžius iškart pastebėta, kad trūksta įvairių magistrato tarnautojų, be kurių magistratas negalėjo normaliai funkcionuoti,

⁷⁰ 1794 m. gegužės 13 d., birželio 2 d. Aprūpinimo deputacijos nurodymai Civilinei karinei komisijai ir magistratui, ten pat, f. 17-287, l. 93, 182.

⁷¹ W. Bartel, *Ustrój władz cywilnych powstania kościuszkowskiego*, Wrocław, 1959, s. 86.

⁷² A. Woltanowski, *Grodno w powstaniu kościuszkowskim*, s. 29.

⁷³ Organizacya dla wszystkich ogólnie komisjów porządkowych, *Akty powstania Kościuszki*, t. 1, Kraków, 1918, s. 216–220.

⁷⁴ *Gazeta Narodowa Wilenska*, nr 15, 1794 06 22.

⁷⁵ 1794 m. birželio 28 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, *LMAB RS*, f. 9-107, l. 2.

todėl buvo nutarta skubiai juos paskirti⁷⁶. Po kelių dienų (liepos 1 d.) magistratas buvo galutinai sukomplektuotas. Vietoje trūkstamų dviejų tarėjų paskirti Andrius Koscialkovskis (Andrzej Koścalkowski) ir B. Arteckis⁷⁷. Magistratas veikė labai intensyviai (posėdžiai vykdavo nuo 8 val. ryto visą dieną, dažnai ir šventadieniais, darant tik pietų pertrauką). Tačiau, matyt, darbų apimtis buvo tokia didelė, o dalis magistrato tarėjų vykdė ir kitas funkcijas naujai sukurtose sukilėlių institucijose, kad ne visuomet galėjo operatyviai spręsti iškilusias miesto problemas, todėl Tvarkos skyrius dar kartą (liepos 12 d.) kreipėsi į magistratą su nurodymu pagerinti magistrato darbą. Magistratas tą pačią dieną paskelbė Vilniaus miestiečiams, kad jau kitą dieną (liepos 13 d.) turi įvykti naujų tarėjų rinkimai. Visų trijų Vilniaus rajonų rinkikai, „rinkiti laisvuose seimeliuose remiantis Gegužės 3 d. valdymo formos įstatymu, kuriems magistrato tarėjų rinkimo teisė įstatymiškai tebegalioja“ (rinkti 1792 m. balandžio 7 d.), privalėjo 9 val. atvykti į magistratą ir išrinkti „trūkstamus tarėjus“⁷⁸. Tai buvo pirmi rinkimai, kai tarėjus rinko rajonų rinkikai, kaip tai buvo numatyta įstatyme. Tačiau ir dabar rinkimai buvo tik daliniai – atrodo, buvo perrenkami tik tie tarėjai, kurie dėl įvairių aplinkybių negalėjo pakankamai atsidėti miesto reikalams. Nėra žinių, kaip vyko rinkimai, tačiau iš vėlesnių pasirašytų posėdžių protokolų aiškėja, kad magistrato sudėtis ne itin pasikeitė lyginant su 1792 m. sudėtimi. Savo pareigybes išsaugojo prezidentas A. Tyzenhauzas ir viceprezidentas A. Lachnickis, tarėjai – J. Mejeris, M. Knakfusas, K. Paškevičius, A. Trapas (Antoni Trapp), F. Heidė. Naujaisiais magistrato tarėjais tapo P. Šulcas (paskirtas tarėju 1794 m. gegužės 9 d.), A. Koscialkovskis (1794 m. birželio 28 d.), B. Arteckis (1794 m. birželio 28 d.)⁷⁹. Tvarkos skyrius naujam magistratui (liepos 16 d.) dar kartą priminė, kad „svarbiausia magistrato pareiga ir prievolė vykdyti visus Centrinės deputacijos ir jos skyrių įsakymus ir nurodymus bei laikytis visų nuostatų, numatytų magistratams Gegužės 3 d. konstitucijoje“⁸⁰.

Tačiau naujam magistratui ramiai dirbti neteko. Liepos viduryje Rusijos kariuomenė priartėjo prie Vilniaus ir ėmė koncentruoti jėgas prie Nemenčinės. Dieną prieš rusų puolimą, liepos 18 d., miesto prezidentas paskelbė miesto gyventojams apie visuotinį miesto piliečių susirinkimą, kurio tikslas – aptarti apsiausties akivaizdoje esančio miesto reikalus. Liepos 19 d., likus kelioms valandoms iki rusų puolimo, susirinkę miestiečiai iš savo tarpo išrinko dar 6 asmenis (P. Grozmanis, J. Sidorovičius, S. Ošviecimskis, Grigalius Pacovskis (Grzegorz Pacowski), Mikalojus Antonovičius (Mikolaj Antonowicz), Ignotas Turas (Ignacy Tur)), kurie turėjo miesto prezidentui „padėti rūpintis miesto saugumu ir gynyba bei tartis su generolu Grabovskiu“ (Jurgis

⁷⁶ Ten pat, l. 2.

⁷⁷ 1794 m. liepos 1 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 12.

⁷⁸ 1794 m. liepos 12 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 23–24.

⁷⁹ 1794 m. liepos 14 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 27.

⁸⁰ 1794 m. liepos 16 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 39.

Grabovskis – Vilniaus komendantas)⁸¹. Rinktieji asmenys netapo tarėjais, tačiau jų paskyrimas prezidento pagalbininkais (kaip ir ankstesnių, paskirtų, tarėjų) rodo, kad susidariusi kritinei situacijai įstatymų nebuvo skrupulingai paisoma, taikytasi prie naujų aplinkybių.

Atlaikius Rusijos kariuomenės puolimą magistratas vėl kelias dienas buvo apjungęs savo veiklą su Vilniaus vaivadijos Civiline karine komisija ir kartu sprendė įvairias iškilusias problemas, o svarbiausia – kariuomenės aprūpinimą⁸².

Nuo liepos paskutinės savaitės didesnių magistrato sudėties pasikeitimų nevyko. Nors magistratą ne kartą bandyta sukomplektuoti, niekaip nepavykdavo išrinkti žmonių, galinčių atsidėti vien miesto reikalams. Taip, pavyzdžiui, miesto prezidentas A. Tyzenhauzas ir viceprezidentas A. Lachnickis nuolat ėjo aukštas pareigas sukilėlių vadovybėje, o tai, aišku, trukdė dalyvauti magistrato darbe. A. Tyzenhauzas dalyvaudavo tik labai svarbiuose posėdžiuose, A. Lachnickis iš viso beveik nedalyvavo savivaldos darbe, todėl dažniausiai posėdžiams pirmininkaudavo J. Mejeris, kartais P. Grozmanis ir K. Paškevičius. Naujų savivaldos pareigūnų pasirinkimą mažino ir tai, kad nemažai vilniečių tarnavo sukilėlių ginkluotuose daliniuose (Vilniaus Tautinėje gvardijoje⁸³, Vilniaus šaulių batalione⁸⁴), o nemaža gyventojų dalis paliko miestą, ypač po rusų puolimo liepos 19–20 dienomis⁸⁵.

Bajorai Vilniuje toliau (nors ir ne taip gausiai kaip 1791–1792 m.) priiminėjo miestiečių teises pagal Miestų įstatymą. Įdomu tai, kad 1794 m. prisiekdami naujieji miestiečiai naudojo tą pačią priesaikos formulę: „būsiu ištikimas Šviesiausiajam karaliui ir Respublikai...“⁸⁶ Kaip žinia, 1794 m. sukilimo metu buvo smukęs ir karaliaus autoritetas, ir statusas valstybėje, tačiau priesaika išliko ta pati, kokia buvo Miestų įstatyme. Šis faktas dar kartą patvirtina, kad Vilniaus magistratas vadovavosi 1791 m. įstatymais miestams.

Magistrato veikla ir ryšiai su kitomis institucijomis

Sukilėlių poreikiai lėmė, kad sukilimo pradžioje magistratas, be savo nuolatinių darbų: rūpinimosi miesto išdu, gyventojų surašymu, mokesčių paskirstymu, tvarkos palaikymu, ligoninių, kalinių priežiūra ir t. t., turėjo vykdyti ir visus kitus sukilimo vadovybės nurodymus, kadangi tai buvo institucija, kuri pagal jai nustatytas funkcijas

⁸¹ 1794 m. liepos 19 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, f. 9-133, l. 7.

⁸² 1794 m. liepos 28 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, f. 9-107, l. 45–46.

⁸³ E. Brusokas, Vilniaus tautinė gvardija 1794 m. sukilime, p. 47–52.

⁸⁴ M. K. Oginskis, *Atsiminimai apie Lenkiją ir lenkus nuo 1788 iki 1815 metų pabaigos*, t. 1, Vilnius, 2007, p. 218.

⁸⁵ 1794 m. liepos 25 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, *LMAB RS*, f. 9-107, l. 47.

⁸⁶ 1791–1794 m. Vilniaus naujųjų miestiečių priesaikų knyga, *LVIA*, f. 458, ap. 4, b. 4, l. 101–103.

turėjo „rūpintis viskuo tuo, ko tik gali prirėkti Tautos sukilimui ir kaip galima greičiau tuos poreikius patenkinti“⁸⁷. Aišku, kad Vilnius, turėdamas didžiausią ekonominį, finansinį potencialą LDK, privalėjo užtikrinti tokius sukilėlių poreikius kaip ginklų, ekipuotės gamyba, taisymas, maisto tiekimas ir sandėliavimas, transporto suteikimas ir kita. Paprastai užsakymai ir nurodymai atėdavo ne tiesiogiai iš Lietuvos tarybos, o iš jos skyrių, dažniausiai Aprūpinimo deputacijos. Matyt, neatsitiktinai jos vadovu buvo paskirtas Vilniaus prezidentas A. Tyzenhauzas, kuris tikrai galėjo žinoti, kokius užsakymus ir kaip geriausiai miestiečiai galėjo įvykdyti. Kiek vėliau (birželio 10 d.) T. Kosciuškos iniciatyva pertvarkius sukilimo vadovybės Lietuvoje organizaciją⁸⁸, nurodymai dažniausiai gauti taip pat ne iš Centrinės deputacijos, o iš tam tikrų jos skyrių. Atvirkštinis ryšys taip pat buvo palaikomas tokiu pačiu būdu, t. y. magistratas su savo prašymais kreipdavosi į Centrinės deputacijos skyrius, o šie spėsdavo juos savo kompetencijos ribose. Tačiau kartais, ypatingos svarbos klausimais, magistratas kreipdavosi tiesiogiai į sukilimo vadovybę, kaip tai įvyko birželio 3 d., kai magistratas, gavęs žinių apie numatomą Lietuvos sukilimo vadovybės pakeitimą, išsiuntė pas T. Kosciušką 3 delegatus su prašymu, kad keičiant Lietuvos sukilėlių vadovybę ir jos struktūrą, tai vyktų kuo staigiau, t. y., kad nustojus veikti vienai vadovybei, kita nedelsiant stotų į jos vietą ir kitais klausimais, kurie buvo svarbūs ne vien Vilniui, bet visai Lietuvai⁸⁹. Kartais magistratas vykdavo tiesioginius Lietuvos kariuomenės vado ar Vilniaus komendanto nurodymus⁹⁰, tačiau dažniau pastarųjų reikalavimus jiems persiūsdavo Lietuvos tarybos, o vėliau Centrinės deputacijos skyriai⁹¹. Ryšius tarp magistrato ir Civilinės karinės komisijos (nors pastaroji turėjo didesnes teises ir įgaliojimus) galima įvardyti kaip bendradarbiavimą, kadangi jos buvo pagrindinės vykdomosios valdžios institucijos, juolab veikusios Vilniuje, šalia sukilimo vyresnybės, todėl dažnai vykdė sukilėlių valdžios įsakymus ir nurodymus bendrai⁹². Panašiai galima apibūdinti ir santykius su miesto įgula, o ypač su karininkais, besirūpinusiais miesto fortifikacija⁹³.

⁸⁷ Uniwersał do Woiewództw i Powiatów Prowincyi Wielkiego Xięstwa Litewskiego i Miast Wolnych [1794 IV 25], *Gazeta Wolna Warszawska*, nr 6, 1794 05 13, Dodatek s. 82; 1794 m. gegužės 1 d. Vilniaus miestiečių priesaika sukilimui, *LMAB RS*, f. 9-133, l. 1.

⁸⁸ 1794 m. birželio 1 d. Organizacya Deputacyi Centralnej Wielkiego Xięstwa Litewskiego, *Akty powstania Kościuszki*, t. 1, s. 229–233.

⁸⁹ 1794 m. birželio 3 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, *LMAB RS*, f. 9-133, l. 5.

⁹⁰ 1794 m. birželio 30, liepos 18, rugpjūčio 7 d. Vilniaus magistrato posėdžių protokolai, ten pat, f. 9-107, l. 8, 43, 61.

⁹¹ 1794 m. birželio 30 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolas, ten pat, l. 7.

⁹² 1794 m. birželio 30, liepos 22 d. Vilniaus magistrato posėdžių protokolai, ten pat, l. 6, 45–46.

⁹³ 1794 m. birželio 28, 29, 31, rugpjūčio 4 d. Vilniaus magistrato posėdžių protokolai, ten pat, l. 4, 5, 53, 59.

Apskritai sukilimo pradžioje vilniečiai labai aktyviai rėmė sukilimą. Jie savo iniciatyva kaip miestų apygardos centro pareigūnai nusiuntė savo delegatus į Lydą, Ašmeną, Breslaują, Ukmergę paraginti miestiečius jungtis prie sukilimo, atkurti magistratus, rinktus prieš karą su Rusija, ir net gavo įgaliojimus išklausti šių miestiečių priesaikas⁹⁴. Buvo suburta Vilniaus Tautinė gvardija – apie 1600 ginkluotų Vilniaus miestiečių, kurie ramesniu metu vykdė tarnybą Vilniaus prieigose ir palaikė tvarką mieste, o kartais išvykdavo iš miesto ir kartu su kariuomene dalyvaudavo mūšiuose. Keli šimtai vilniečių kasdien statė gynybinius objektus miesto prieigose ir pačiame mieste⁹⁵.

Tačiau nepraėjus ir keliems mėnesiams vilniečių entuziazmas ėmė blėsti. Dažnos sargybos (prie gausių miesto vartų turėjo budėti bent po 2 rajonų pareigūnus ir po 2 prižiūrėtojus)⁹⁶, patruliavimai mieste ir užmiestyje (kasdien 50 žmonių)⁹⁷, belaisvių priežiūra (kasdien 30 žmonių)⁹⁸, nuolatiniai darbai sukilimo reikmėms, už kuriuos nebuvo mokama arba atlyginama tik dalinai⁹⁹, senieji ir naujieji mokesčiai, nuolatinė įtampa, nesėkmės karo lauke kėlė miestiečių nepasitenkinimą ir mažino tikėjimą sukilimo sėkme. Tad magistratui vykdant savo funkcijas vis daugiau teko patirti nepaklusnumo ar net pasipriešinimo apraiškų ne tik iš paprastų miestiečių, tačiau net iš žemesniųjų savivaldos pareigūnų. Kaip antai 2-ojo Vilniaus rajono pareigūnai ne tik vilkino naujo vadinamojo „langų“ mokesčio rinkimą, bet ir surinktus pinigus grąžino gyventojams, o ne pristatė į magistratą, už ką dalis jų, remiantis Miestų vidaus organizacijos įstatymo straipsniu apie pareigūnų nepaklusnumą aukštesniems pareigūnams, magistrato sprendimu, buvo nubausti keliomis dienomis kalėjimo¹⁰⁰.

Nors karštų sukilimo rėmėjų gretos pamažu retėjo, o problemų vis daugėjo, magistratui vis dėlto pavyko tęsti savo veiklą ne tik užtikrinant miesto funkcionavimą, tačiau ir vykdant sukilimo vyresnybės įsakymus bei nurodymus iki pat Vilniaus užėmimo (rugpjūčio 12 d.).

Išvados. 1791 m. Abiejų Tautų Respublikos seime buvo priimti trys pagrindiniai įstatymai miestams, kuriuose buvo numatyta vienoda miestų savivaldos struktūra ir organizacija bei apibrėžtos savivaldos pareigūnų funkcijos. Galutinai šie įstatymai Vilniu-

⁹⁴ 1794 m. gegužės 4 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolai, *LVI A*, f. 1999, ap. 1, b. 8, l. 69, 71.

⁹⁵ E. Brusokas, Gynybinių ir kitų svarbių sukilėliams objektų statybos Vilniuje 1794 m., p. 84–93.

⁹⁶ 1794 m. gegužės 3 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolai, *LVI A*, f. 1999, ap. 1, b. 8, l. 69.

⁹⁷ 1794 m. gegužės 6 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolai, ten pat, l. 75.

⁹⁸ 1794 m. liepos 7–9, 12, 14 d. Vilniaus magistrato posėdžių protokolai, *LMAB RS*, f. 9-107, l. 18–20, 25, 27.

⁹⁹ 1794 m. liepos 11, 15 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolai, ten pat, l. 5, 21.

¹⁰⁰ 1794 m. liepos 15 d. Vilniaus magistrato posėdžio protokolai, ten pat, l. 32–33.

je, kaip ir kituose LDK bei Lenkijos miestuose, įsigaliojo po 1792 m. balandžio 7–14 d. rinkimų. Savivaldos pareigūnai buvo renkami iš visų miesto piliečių posesorių.

Po reformų Vilnius tapo miestų apygardos centru, miestų apeliacinio teismo miestu, o Vilniaus magistratas vadovavo apygardos miestų judėjimui ir prižiūrėjo miestų reformų eigą savo apygardoje. Remiantis 1791 m. įstatymais ir miesto gyventojų skaičiavimais, Vilnius buvo padalytas į tris rajonus. Atsižvelgiant į šį administracinį suskirstymą miesto viduje, 1792 m. balandį buvo išrinkta miesto savivalda, susidedanti iš centrinės institucijos – Vilniaus magistrato (t. y. prezidento, jo pavaduotojo, tarybos, kitų magistrato ir miesto policijos pareigūnų) ir jam pavaldžių trijų rajonų padalinių. Magistrate susitelkė pagrindinės vykdomosios valdžios, o rajonuose – teisminės valdžios funkcijos. Vilniaus savivaldos priešakyje stėjo bajorai, 1791–1792 m. priėmę miestiečių teises.

Naujoji Vilniaus miesto savivalda veikė 1792 m. balandžio mėnesio viduryje – birželio mėnesio pradžioje. 1792 m. LDK Generalinė konfederacija atkūrė padėtį, buvusią prieš Ketverių metų seimą, tačiau naujosios savivaldos darbas buvo atkurtas 1794 m. sukilimo laikotarpiu, nes Gardino seime priimti įstatymai įsigalioji nespėjo, be to, jie prieštaravo Ketverių metų seimo reformų dvasiai.

1794 m. sukilimo metu, jau jo pradžioje, į vyriausiąją magistratą ir žemesnes savivaldos institucijas sugrįžo pareigūnai, rinkti 1792 m. balandžio mėnesio rinkimuose. Kadangi savivaldos pareigūnai papildė sukilėlių vyriausybės gretas, tarnavo kariuomenėje, magistrata nuolat trūko tarėjų ir kitų pareigūnų, todėl per kelis mėnesius magistrato sudėtis buvo keletą kartų papildyta, tačiau jo pagrindą visuomet sudarė tarėjai, rinkti prieš dvejus metus.

Sugrįžę paskirtieji ir rinkti pareigūnai savo veikloje vadovavosi miestams skirtais įstatymais, priimtais Ketverių metų seimo laikotarpiu. 1794 m. savivalda vykdė ne tik funkcijas, numatytas minėtuose įstatymuose, tačiau ir įvairius sukilimo vadovybės nurodymus, ypač sprendžiant kariuomenės aprūpinimo klausimus. 1794 m. savivalda Vilniaus mieste išsaugojo savo organizaciją ir struktūrą, numatytą 1791 m. įstatymuose miestams, išliko tas pats Vilniaus administracinis suskirstymas į tris rajonus.

Ir 1792, ir 1794 m. Vilniaus magistratas bendradarbiavo su Vilniaus vaivadijos Civiline karine komisija. Karo grėsmės akivaizdoje Vilniaus magistratas susivienijo su Civiline karine komisija ir kartu sprendė miesto saugumo, archyvų ir kasų evakuacijos, o 1794 m. – ir ginkluotųjų pajėgų aprūpinimo klausimus. Šį glaudų bendradarbiavimą 1794 m. būtų galima vertinti kaip 1792 m. birželio 1 d. nutarimo tarp abiejų institucijų tąsą.

1 lentelė. Vilniaus vyriausiojo magistrato pareigūnai (1792 m. balandis–birželis)

	Pareigos miesto savivaldoje po 1792 m. balandžio 14 d. rinkimų	Pareigos miesto savivaldoje prieš 1792 m. balandžio 14 d. rinkimus, kitos pareigos ir titulai
Antoni Tyzenhauz	Prezidentas	Bajoras, Vilniaus vaivadijos karužas ir pasiuntinys į seimą, buvęs karaliaus gvardijos papulkininkis, miesto teises priėmė 1791 m. balandžio 28 d., kaip asesorius 1792 m. vasario 20 d. dalyvavo Vilniaus civilinės karinės komisijos rinkimuose (<i>Biblioteka Czartoryskich w Krakowie</i> , 932 IV, l. 125; <i>LVIA</i> , f. SA, b. 4236, l. 544)
Antoni Lachnicki	Viceprezidentas	Bajoras, buvęs Vilniaus vaivadijos pilies teismo raštininkas, Ukmergės pavieto sargybinis, 1790 m. buvo išrinktas Ukmergės pavieto Civilinės karinės komisijos nariu (<i>Dziennik handlowy i ekonomiczny</i> , 1790 IV, nr 4, s. 420)
Józef Mejer	Tarėjas	Bajoras, Vilniaus vaivadijos rotmistras, miesto teises priėmė 1791 m. liepos 28 d., 1792 m. 1-ojo rajono rinkimų direktorius (<i>LVIA</i> , f. SA, b. 4235, l. 1809a)
Daniel Gotlib Hertel	Tarėjas	Vilniaus miesto tarėjas (<i>LVIA</i> , f. 458, a. 5, b. 274, l. 2; f. SA, b. 5297, l. 2a.)
Kazimierz Paszkiewicz	Tarėjas	Miesto teises priėmė 1792 m. balandžio 4 d., 1792 m. 1-ojo rajono rinkimų 3 asesorius
Piotr Grozmani	Tarėjas	Bajoras, Smolensko pavieto poručnikas, miesto teises priėmė 1791 m. gegužės 11 d., 1792 m. balandžio 14 d. 1-ojo rajono rinkimų 1 asesorius, Vilniaus ligoninių deputacijos raštininkas (<i>LVIA</i> , f. SA, b. 4235, l. 1809a)
Marcin Knakfus	Tarėjas	Bajoras, LDK kariuomenės kapitonas, miesto teises priėmė 1791 m. liepos 16 d., 1792 m. 2-ojo rajono rinkimų direktorius
Fridrich Heide	Tarėjas	1792 m. rinkimų Vilniaus mieste 3-iojo rajono rinkimų 3 asesorius
Antoni Trapp	Tarėjas	Vilniaus miestietis (<i>LVIA</i> , f. SA, b. 4236, l. 122), 1792 m. rinkimų Vilniaus mieste 3-iojo rajono rinkimų 4 asesorius
Antoni Tollokonski Paszkiewicz	Tarėjas	Miesto teises priėmė 1791 m. liepos 18 d., Vilniaus prezidento Daniel Tollokonski Paszkiewicz giminaitis, 1791 m. rugpjūčio 10–13 d. 1-ojo rajono deputatas (<i>Polski słownik biograficzny</i> , t. 25, s. 270; <i>LVIA</i> , f. SA, b. 5147, l. 603)
Franciszek Sądecki	Tarėjas	1791 m. rugpjūčio 1 d. deputatų rinkimų 4 asesorius, miesto bendruomenės narys, gydytojas (chirurgas) (<i>LVIA</i> , f. SA, b. 5147, l. 604; b. 5234, l. 1409a)

1 lentelės tęsinys

	Pareigos miesto savivaldoje po 1792 m. balandžio 14 d. rinkimų	Pareigos miesto savivaldoje prieš 1792 m. balandžio 14 d. rinkimus, kitos pareigos ir titulai
Piotr Billing	Magistrato kasi-ninkas	Vilniaus Pirklių rūmų narys, po 1792 m. balandžio mėnesio rinkimų taip pat ir 2-ojo rajono suolininkas (<i>LVI</i> A, f. SA, b. 4235, l. 1408a)
Wawrzyniec Orzechowski	Magistrato rašti-ninkas	Bajoras, Mozyriaus pavieto statybininkas, miesto teises pri-ėmė 1792 m. balandžio 21 d.
Lukasz Trzeciak	Magistrato regentas	Bajoras, Smolensko pavieto poruėnikas, miesto teises pri-ėmė 1791 m. birželio 4 d.
Julion Wojewódzki	Magistrato sindikas	Bajoras, miesto teises pri-ėmė 1792 m. balandžio 16 d.
Wincenty Bielenkiewicz	Fiskalinis proku-ratorius	Miesto teises pri-ėmė 1792 m. balandžio 21 d.
Feliks Kukiel	Policijos proku-ratorius	Bajoras, Vilniaus vaivadijos rotmistras, miesto teises pri-ėmė 1791 m. liepos 9 d.
Maciej Bergin	Našlių, našlai-čių ir beturčių prokuratorius	?

Lentelė sudaryta pagal: *LVI*A, f. SA, b. 5147, l. 604, 620a; f. 1199, a. 1, b. 8, l. 16a–17; f. 458, a. 4, b. 4, l. 1–93.

2 lentelė. **Vilniaus savivaldos pareigūnai (1792 m. balandis–birželis)**

Savivaldos institucija	Pareigūnai	Skaičius (iš viso)	Funkcijos
Magistratas	Prezidentas	1	Prezidentas pirmininkavo tarybos posėdžiams, be magistrato nutarimo galėjo įsakinėti miesto parei-gūnams ir miesto milicijai. Magistrato taryba suda-rė miesto centrinę vykdomą valdžią. Jos užduotis buvo pareigūnų darbo, miesto finansų, miesto ne-turtingųjų ir elgetų priežiūra, miesto milicijos kūri-mas, atlyginimų skyrimas, mokesčių rinkimas ir pa-skirstymas, miesto rinkliavų skelbimas, gyventojų surašymas, kalėjimų, ligoninių, prieglaudos namų, viešųjų namų priežiūra ir t. t.
	Viceprezidentas	1	
	Tarėjai	9	
	Kasininkas	1	Į miesto kasą rinkti miesto pajamas, nurodžius magis-tratui iš kasos išduoti pinigus, pildyti bei laikyti pajamų ir išlaidų knygas, kas mėnesį atsiskaityti magistratui.

2 lentelės tęsinys

Savivaldos institucija	Pareigūnai	Skaičius (iš viso)	Funkcijos	
	Raštininkas	1	Dalyvauti magistrato posėdžiuose (patariamo balso teisė), vesti magistrato dokumentus, laikyti magistrato dokumentus ir antspaudą, prižiūrėti kanceliarijos darbą.	
	Regentas	1	Tvarkyti ir prižiūrėti miesto archyvą bei senąsias miesto privilegijas.	
	Sindikas	1	Prižiūrėti miesto pareigūnų ir teisėjų darbą, saugoti miesto teisių vientisumą, rūpintis nepilnamečiais našlaičiais, prižiūrėti testamentų vykdymą, prižiūrėti paveldėtas nepilnamečių našlaičių lėšas, sekti, ar vykdomi globėjų įsipareigojimai.	
	Fiskalinis prokuratorius	1	Prižiūrėti saugumą ir tvarką mieste, <i>Pirmosios instancijos</i> teismuose prižiūrėti teismo ir teisiamųjų saugumą, dalyvauti teismo procesuose dėl teismo kanceliarijos apmokėjimo.	
	Policijos prokuratorius	1	Prižiūrėti policijos pareigūnų darbą, atstovauti policijos reikalams <i>pirmosios instancijos</i> teismuose (nurodžius policijos pareigūnams).	
	Našlių, našlaičių ir beturčių prokuratorius	1	Našlių ir našlaičių reikalams atstovauti <i>Pirmosios instancijos</i> teismuose (nurodžius teismui arba magistrato sindikui).	
	Policijos instigatoriai	2	Informuoti gyventojus apie miesto valdžios nutarimus, prižiūrėti mieste tvarką.	
Rajonas (trijuose rajonuose)	Vaitas	1 (3)	Prižiūrėti rajono pareigūnus ir policijos tarnautojus, vykdyti prezidento ir magistrato nutarimus, informuoti magistratą apie įvykius rajone, spręsti visus einamuosius reikalus rajone, kurių ieškinyš neviršija 50 auksinų (bausmė 12 auksinų).	
	Suolininkai	6 (18)	Stebėti teismų darbą, prižiūrėti teismų sprendimų vykdymą, sudaryti inventorių, testamentus, dalyvauti <i>Pirmosios instancijos</i> teismo komisijose.	
	Burmistras	1 (3)	<i>Pirmosios instancijos</i> teismas sprendė bylas, kuriose ieškinyš neviršijo 300 auksinų (didesnės bylos pagal įstatymus keliavo į apeliacinį arba asesorių teismą)	
	Teisėjai	4 (12)		
	Teisėjų pavaduotojai	4 (12)		
	Raštininkas	1 (3)		
	Rajono policijos pareigūnai (trijuose rajonuose)	Policijos prokuratorius	1 (3)	Rajono <i>Pirmosios instancijos</i> teismuose atstovauti policijos reikalams
		Policijos instigatorius	1 (3)	Informuoti gyventojus apie miesto valdžios nutarimus, prižiūrėti mieste tvarką.

Sudaryta pagal: 1791 VI 27 Urządzenie wewnętrzne miast wolnych Rzeczypospolitej w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim, *VL*, t. 9, Kraków, 1889, s. 291–297; 1791 X 03 Urządzenie sądów miejskich i asesorii, ten pat, p. 301–313.

3 lentelė. Vilniaus savivaldos pareigūnai 1794 m. sukilimo metu (gegužės 1 – rugpjūčio 11 d.)

Vardas, pavardė	Pareigos 1794 m. sukilimo metu (gegužės 1 – rugpjūčio 11 d.)		Pareigos po 1792 m. balandžio rinkimų
	Magistrate	Kitose institucijose	
Antoni Tyzenhauz	Prezidentas	Lietuvos tarybos narys Aprūpinimo deputacijos narys	Prezidentas
Antoni Lachnicki	Viceprezidentas	Lietuvos Tarybos narys Saugumo deputacijos narys	Viceprezidentas
Józef Mejer	Tarėjas	Saugumo deputacijos narys	Tarėjas
Kazimierz Paszkiewicz	Tarėjas		Tarėjas
Piotr Grozmani	Tarėjas	Vilniaus vaivadijos Civilinės karinės komisijos narys	Tarėjas
Marcin Knakfus	Tarėjas		Tarėjas
Fridrich Heyde	Tarėjas Kasininkas		Tarėjas
Antoni Trapp	Tarėjas		Tarėjas
Franciszek Sądecki	Tarėjas		Tarėjas
Marcin Brzoziewski	Tarėjas (paskirtas gegužės 2 d.)	Vilniaus vaivadijos Civilinės karinės komisijos narys	
Stanisław Oświecimski	Tarėjas (gegužės 2 d.)		2-ojo rajono burmistras
Bazyli Artecki	Tarėjas (gegužės 2 d.) Tarėjas (liepos 1 d.)		1-ojo rajono bendruomenės prisiekusysis
Samuel Ryk	Tarėjas (gegužės 9 d.)	Vilniaus vaivadijos Civilinės karinės komisijos narys	
Ignacy Orłowski	Tarėjas (gegužės 9 d.)		
Jan Chodasewicz	Tarėjas (gegužės 9 d.)		3-iojo rajono suolininkas
Friderik Janson	Tarėjas (gegužės 9 d.)		
Wincenty Wierzbicki	Tarėjas (gegužės 9 d.)		
Karol Szwarc	Tarėjas (gegužės 9 d.)	Vilniaus vaivadijos Civilinės karinės komisijos narys	

3 lentelės tęsinys

Vardas, pavardė	Pareigos 1794 m. sukilimo metu (gegužės 1 – rugpjūčio 11 d.)		Pareigos po 1792 m. balandžio rinkimų
	Magistrate	Kitose institucijose	
Piotr Szulc	Tarėjas (gegužės 9 d.) Tarėjas (išrinktas liepos 13 d.)		
Andrzej Kościalkowski	Tarėjas (paskirtas liepos 1 d.) Tarėjas (išrinktas liepos 13 d.)		
Jan Raczewski	Tarėjas (liepos 13 d.)		
Franciszek Sidorowicz	Regentas (paskirtas gegužės 2 d.)		
Feliks Kukiel	Regentas (gegužės 9 d.)		Policijos prokuratorius

Lentelė sudaryta pagal: *LMAB RS*, f. 9-107, l. 2, 12, 27; *LVIA*, f. 458, ap. 1, b. 8, l. 63, 64, 81; f. 1199, ap. 1, b. 8, l. 16a–17.

4 lentelė. Vilniaus miesto 2-ojo rajono pareigūnai 1792 m. balandžio–birželio mėnesiais ir 1794 m. sukilimo metu (gegužės 1 – rugpjūčio 11 d.)

Vardas, pavardė	Pareigos po 1792 m. balandžio rinkimų (1792 m. balandis–birželis)	Pareigos 1794 m. sukilimo metu (1794 m. gegužės 1 – rugpjūčio 11 d.)
Grzegorz Pacowski	Vaitas	Vaitas
Wincenty Pozlewicz	Suolininkas	Suolininkas
Mateusz Kondrotowicz	Suolininkas	Suolininkas
Wincenty Kaczyński	Suolininkas	Suolininkas
Stanisław Oświecimski	Burmistras	Burmistras
Jerzy Wieczór	Teisėjas	Teisėjas
Adam Gudowski	Teisėjas	Teisėjas
Łukasz Ządlar (Ceydler)	Teisėjas	Teisėjas
Antoni Zieliński	Teisėjo pavaduotojas	Teisėjas
Fryderyk Reymer	Teisėjo pavaduotojas	Teisėjas
Jerzy Zukowski		Teisėjas
Jan Koreywa		Teisėjas

Lentelė sudaryta pagal: *LVIA*, f. 1199, ap. 1, b. 8, l. 16a–17; *LMAB RS*, f. 9-107, l. 5, 37–38.

**STRUCTURE AND ORGANISATION OF VILNIUS MUNICIPAL
AUTHORITIES AFTER THE URBAN REFORM OF THE FOUR-YEAR
SEJM (KETVERIŲ METŲ SEIMAS) (1792, 1794)**

Summary

EDUARDAS BRUSOKAS, LIUDAS GLEMŽA

In 1791 the Sejm of the Polish-Lithuanian Commonwealth adopted three major laws concerning cities which provided for a uniform structure and organisation for self-rule of towns as well as defined functions of municipal officials. The laws in question came into full effect in Vilnius as well as other towns of the GDL and Poland after the elections held on 7–14 April 1792. Municipal officials were elected from all townspeople possessors.

As a result of the reforms Vilnius became the centre of the town county, the city of the town appeals court and Vilnius Magistrate was in charge of the towns movement in the county and supervised the course of the urban reform in the county. Pursuant to the laws of 1791 and calculations of townspeople, Vilnius was divided into two districts. According to such administrative division within the town in April 1792 the municipal authorities were elected which consisted of the central institution, namely Vilnius Magistrate (i.e. the president, his deputy, council, other officials of the Magistrate and the town police), and its three subordinate district divisions. The Magistrate was a concentration of the main executive powers, whereas districts undertook functions of the judicial branch. Vilnius Municipality was led by the nobles who accepted townspeople rights in 1791–1792.

The new municipal authorities of Vilnius acted from mid-April to early June 1792. In 1792 the General Confederation of the GDL reinstated the situation which existed prior the Four-Year Sejm. However, the work of the new municipal authorities was revived in the period of the 1794 Insurrection since the laws adopted in Grodno Sejm did not come into effect on time and were not in the reform spirit of the Four-Year Sejm.

In the period of the 1794 Insurrection, already at its outset the officials elected in the elections of April 1792 returned to the supreme magistrate and lower municipal institutions. Since municipal officials were among insurgents and served in the army, there was a constant lack of lay judges and other officials in the Magistrate. Therefore, the membership of the Magistrate was supplemented several times within a few months, though its core still consisted of the lay judges elected two years ago.

Upon their return the appointed and elected officials acted in accordance with the laws intended for towns and adopted during the Four-Year Sejm. In 1794 the municipal authorities not only performed the functions stipulated in the said laws, but also implemented various instructions of the Insurrection heads, particularly those concerning provisions to the army. In 1794 the municipal authorities in Vilnius retained their organisation and structure as provided for in the laws to towns of 1791 and the same administrative division of Vilnius into three districts remained.

In 1792 and 1794 Vilnius Magistrate cooperated with the Civil-Military Commission of Vilnius Voivodeship. Threatened with war, Vilnius Magistrate united with the Civil-Military Commission and jointly dealt with the matters of security of the town, evacuation of archives and the treasury, and in 1794 issues of provisions for the armed forces. Such close cooperation in 1794 could be considered a continuation of the decision between the two institutions made on 1 June 1792.

Gauta 2008 m. balandžio mėn.

Eduardas Brusokas – istorijos magistras, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros doktorantas, Vytauto Didžiojo karo muziejaus LDK karybos istorijos skyriaus vedėjas. Mokslinių interesų kryptys – LDK karybos istorija, lokalinės valdžios institucijos XVIII a. pabaigoje.

Adresas: K. Donelaičio g. 64, Kaunas, LT-44244.

El. paštas: eduardasbr@gmail.com

Liudas Gležba – humanitarinių mokslų (istorija) daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto, Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros lektorius. Mokslinių interesų kryptis: XVIII a. Lietuvos istorija.

El. paštas: liudastglemza@lietuvospilys.lt